

II. MEŞRUTİYET SONRASI OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE ŞEHİR SURLARI

Mehmet NUHOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi Sanat Bölümü mehmetnuhoglu77(@)hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4742-644X

Nuhoğlu, Mehmet. "II. Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şehir Surları". ulakbilge, 56 (2021 Ocak): s. 72-89. doi: 10.7816/ulakbilge-09-56-07

ÖZ

Yerleşik hayata geçildikten sonra yerleşim biriminin güvenliğinin sağlanması için etrafının bir duvarla çevrilmesi, insanlığın bulduğu en etkin güvenlik unsurlarının başında gelmektedir. Sanıldığı gibi aksine şehirlerin etrafının surlarla çevrilmesi, şehirleri ve içinde yaşayanları düşmanlarına karşı kolay bir yem haline getirmez. Ateşli silahlar öncesinin savaş teknolojisinde sağlam bir sur duvarı veya sistemi her zaman şehirleri ve içindekileri düşmanlarına karşı avantajlı kılmıştır. 15. yüzyıldan itibaren ateşli silahlarının geliştirilmesi şehir surlarının işlevlerinin yavaş yavaş yitirmesine yol açmıştır. Modern dönemde Sanayi İnkılabının geliştirdiği silah teknolojisi, şehir surlarını tamamen işlevsiz kılmıştır. Şehir surlarının işlevlerini yitirmesi ve büyük oranda prestijli kamu binalarındaki plastik öğelerin yer almaması nedeniyle yıkılması gündeme gelmiştir. Avrupa'daki şehir surlarının çoğu sanayileşme sürecinde ortadan kaldırılmıştır. Sanayileşmede geç kalınması, II. Meşrutiyet dönemine kadar askeri amaçlı kullanılması Osmanlı ülkesindeki pek çok şehrin sur, kale ve burçlarını 20. yüzyılın başına kadar getirmiştir. II. Meşrutiyet döneminden sonra bu yapıların boşaltılması kararı üzerine, kale, sur ve burçların ne olacağı sorusunu gündeme getirmiş ve Osmanlı bürokrasisi arasında yazışmalara konu olmuştur. Yerel yöneticiler bu surları bayındırlık faaliyetlerinde kullanabilecekleri hazır taş malzeme ve yeni arsa kaynakları olarak görmekte ve merkezi idareden bu yolda izin çıkarmak peşindedir. Tarihi belgelerde, bu taleplere Müze-i Hümayun'un tarihi ve milli eser olmaları, tarihi birer yadigar konumunda bulunmaları sebebiyle karşı çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şehir surları, eski eserler, mimari, sanat

Makale Bilgisi:

Geliş: 2 Aralık 2020

Düzeltilme: 27 Aralık 2020

Kabul: 20 Ocak 2020

Giriş

İnsanoğlunun güvenlik ihtiyacı, fizyolojik ihtiyaçlarından sonra gelen en temel ihtiyaçlardan biri olarak tanımlanır. Bu ihtiyacın güvenli bir ortamda çatışmalardan ve karışıklıktan uzak olacak şekilde yaşama istekleri olarak tezahür ettiği, öyle ki maddi durumları iyi olan kişilerin bulundukları yerde savaş, terör gibi durumlar ortaya çıktığında göç edebilmektedir (Kula, Çakar, 2015: 193-197). İnsan ister mağarada yaşadığı dönemde olsun isterse mimari bir yapı içinde yaşadığı dönemde olsun güvenlik her zaman dikkate alınan bir tedbir olarak karşımıza çıkmaktadır. Arkeolojik verilere göre ilk evcilleştirilen hayvanın köpek olması, ateş kullanımının diğer faydalarının yanında bir korunma gayesinin bulunması güvenlik içinde yaşama dürtüsünün güçlülüğünü göstermektedir.

Yerleşik hayata geçişle beraber yapılan konut ya da buna benzer yapıların güvenliğinin ele alındığı en eski yerleşim birimlerinde temel bir olgu olarak tezahür etmektedir. Arkeolojik verilere göre insanlığın en eski mimari yapısı olarak tanımlanan Göbeklitepe'deki tapınak/özel alanların etrafının yüksek duvarlarla çevrili olması güvenlik gerekçesinin göz ardı edilemeyeceği bir durumdur.

İnanç, savunma, üretim yeri gibi etkinliklere merkez olarak ilk şehir devletlerinin ortaya çıktığı Mezopotamya'da kent olarak farklı fonksiyonlara sahip olan Sümer Uygarlığının Uruk kenti (M.Ö. 4000'ler) bilinen en eski surlarla çevrilidir (Tan, 2014: 8). Güvenlik ve savunma amaçlı etrafının surlarla çevrenmesi, bu durumun daha sonraları Akdeniz havzasına yayılması Tekkanat, Türkmen, 2018: 112) meselenin daha etraflıca ve uluslararası boyutta ele alındığını göstermektedir. Belki de şehir devletlerinin kurulmasından sonra, etraflarındaki diğer şehirleri hâkimiyeti altına alma faaliyetlerinin savaşla sonuçlanması, şehir surlarının daha mühendislik ilkeleri doğrultusunda ele alınmasını temin etmiş olmalıdır.

Anadolu özelinde M.Ö. 7400'lere dayanan Çatalhöyük'teki yerleşim birimindeki en dıştaki evler ortak hareket ve savunma amacıyla yapıların bitişik düzene yönlendirilmesi ile ortaya çıkan sağır dış duvarlar ilk savunma duvarları olarak gösterilebilmektedir (Tan, 2014: 8). Bu durum daha sonraki dönemlerde daha da gelişmiştir. Savunma amaçlı duvarların Burdur Hacılar Höyük'teki ilk neolitik çağa kadar yerleşime sahne olan yerinin etrafı M.Ö. 6000'lere kadar giden, kimi yerde taş temelli, kimi yerde taş temelsiz kerpiç surları bulunmaktaydı (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri - TAY Projesi, (Erişim 9.03.2020). Hititlerin başkenti Hattuşaş M.Ö. 2000'lerde surlarla çevriliydi (<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44427/hattusa-bogazkoy---hitit-baskenti-corum.html>, (Erişim 9.3.2020).

Antik dönemde Asya'dan Avrupa'ya kadar olan şehirlerin tamamına yakınında bir şekilde savunma amaçlı şehir duvarlarıyla karşılaşmaktadır. Eski Türklerin kurdukları şehirleri Doğu Türkistan'da balçık, çamur anlamında "balık", Batı Türkistan'da "kent" olarak adlandırdıkları, daha sonraları Farsçadaki "şehir" kelimesinin tercih edildiği bu dönemin müslümanlaşma süreci de içermesi dolayısıyla Türk şehirlerinin İslam kültürü dâhilinde şekillendiği belirtilmektedir (Donuk, 1992: 12, Küçükaşçı, 2010 441-446). Emel Esin Türklerdeki şehir kültürünü M.Ö. Kuzey Çin'de yer alan Chou'lara kadar götürür. Chou şehirlerinin etrafının surlarla çevrili olması daha sonraki Türk şehirlerinin -ister çadırlardan oluşsun ister balçıktan oluşsun- surlarla çevrenmesine temel oluşturabileceğini ifade etmektedir (Esin, 2006: 85-114).

Ortaçağ boyunca Batı'da ve Doğu'da kentler kale ve surlarla çevrilidir. Ortaçağ'da hem Batı'da hem de İslam dünyasında kentin temel mekânsal bileşeninde kaleler, surlar, hendekler gibi savunma yapıları yer almaktaydı (Tekkanat, Türkmen, 2018: 113-116). İlk çağlardan Orta çağlara gelindiğinde merkezi devletlerin kurulması, devletlerin fetihçi bir siyaset gütmeleri, büyük göçler, saldırılar hatta yağmacı hareketler şehirler için güvenlik problemini hep devam ettirmektedir. Dolayısıyla şehir surları hem mühendislik hem de güvenlik açısından her defasında yeniden ele alınmasını gerektirmiştir.

Anadolu'ya gelen Türkler, fetih sürecinde Doğu Roma/Bizans egemenliğinden devralınan bir yerleşim kültürü mirası üzerinde, Orta Asya, İran-Türk coğrafyasının yerleşik kent düzenini de getirerek, Türk yönü ağır basan tamamen Anadolu'ya özgü bir şehir yerleşimi oluşturdular. Bu dönemde şehir surları da Doğu Roma/Bizans alt yapısı üzerinde gerçekleşti. Anadolu özelinde bugün Güneydoğu Anadolu dediğimiz Mardin, Diyarbakır, Adıyaman, Urfa gibi şehirler daha çok Arap-İslam geleneği ağır bastığı için bu sürecin dışında kalmıştır (Özcan, 2010: 193-197). Dolayısıyla Güneydoğu Anadolu dışında Anadolu'daki bu süreçte farklı kültürlerin birikimlerinin bir araya gelmesiyle yeni bir sentezin ortaya çıktığı barizdir. Şehirlerin nüfusun artmasıyla mevcut Doğu Roma/Bizans alt yapısının yetersiz kaldığı varsayıldığında Anadolu Selçuklu yöneticileri ek tedbirler almış olmaları tabiidir.

Anadolu Selçukluları zamanında Konya, Kayseri, Sivas gibi şehirlerin surlarla çevrenmesi, kentlerin yeniden surlarla çevrenmesine dayanan imar faaliyetlerine ilişkin kayıtlar, kentlerin -sur dışında gelişme gösterse bile- temel

mekânsal öğelerinin genellikle surlar içinde bulunduğu ifade edilmektedir (Özcan, 2010: 196). Bu kentlerin yeniden surlarla çevrenmesi özellikle Moğol tehlikesine karşı alınan bir tedbir olarak karşımıza çıkar (Özcan, Yenen, 2010, 61).

Ateşli silahların gelişiminden sonra 16. yüzyıl Avrupa'sında surlar daha esaslı bir şekilde ele alınmış ve daha güçlü surlar inşa edilmeye başlanmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda kent surları savunma amaçlı önemini yitirmiş, Sanayi İnkılabı sonrası kırsaldan kente doğru göçün bir sonucu olarak sur dışında geniş yerleşim birimleri oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde kent surları varlıklarını bir süre daha devam ettirseler de artan nüfus, ulaşım, iletişim, yeni ticari kent merkezlerinin ortaya çıkışı vs sebeplerle Avrupa ve Ortadoğu'da pek çok tarihi kentlerin surlarının tahribini beraberinde getirmiştir. Yine 19. yüzyılda artık köhneleşmiş olarak bakılan eski kent surları Avrupa'da yeni imar çalışmalarında ortadan kalmıştır (Tan, 2014: 9-12). Dolayısıyla surlar gerek mimari bir estetik özellik taşımadıkları gerekse geniş arsalar kapladığı düşünüldüğü için dönemin diğer anıtsal yapılarının korunmasına gösterilen özenden uzak kalmıştır.

Osmanlılar zamanında şehirlerin güvenlik sorunları –Anadolu'daki celali isyanları dışında- pek yaşanmadığı için şehirlerin surlarla çevrenmesine pek ihtiyaç duyulmamış, şehirlerin güvenliği için kalelere daha önem verilmiştir. Bu durumdan iki şehrin surları istisnadır. Bunlardan biri İstanbul surları diğeri de Kudüs surlarıdır. Kudüs'ün günümüz surları Kanuni Sultan Süleyman zamanında inşa edilmişken, İstanbul'un özellikle kara surları Doğu Roma dönemindeki surlardır. Bu süreçte bu iki şehir dışındaki surlar 19. Yüzyıla kadar büyük ölçüde varlıklarını da korumuştur.

İstanbul örneğinde surlara bakıldığında fetihten sonra surlar Osmanlı yönetimince korunmuştur. Zaman zaman meydana gelen deprem gibi doğal afetlerde yıkılan surların özellikle kara surlarının, dönemin padişahlarının emri üzerine tamir edilmiştir (Afyoncu, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2019/11/24/istanbulun-surlarini-satilmaktan-muzeciler-kurtardi> (Erişim Tarihi 10.3.2020). Kara surlarının korunması için suriçi tarafının Yeniçeri Ağası, surdışının Bostancıbaşılığının sorumluluğuna bırakılmıştır. Zaman içinde biriken ve acil müdahaleler gerektiren konular dışında sur duvarlarının ve sur arazisinin yönetimi İstabl-ı Amire ve Şehremaneti arasında paylaştırılmıştır. Kara surları boyunca uzanan araziler miri arazi olarak kabul edilmiş, sur duvarlarından başlayarak üç metrelik alanın boş bırakılması bir prensip olarak kabul edilmiştir (Han, Erişim Tarihi 10.3.2020). Bu hassasiyetin İstanbul'un kara surlarının günümüze kadar gelmesinde önemli bir yeri vardır.

İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Bürokrasisi Arasındaki Yazışmalarda Şehir Surlarına Yaklaşım

19. yüzyıl Osmanlı dünyasına batıdan gelen eski eser merakı başlangıçta farklı tepkilerle karşılanmıştır. Özellikle 1840'lı yıllarda eski medeniyetlere ait (Mezopotamya, Eski Yunan, Roma) arkeolojik kazılara izin verildiğinde buradan çıkarılan eserlerin Avrupa'ya götürülmesine pek yönetim tarafından pek ses çıkarılmamıştır. Bu durumun ana sebebi çıkarılan bu eserlerin kendi kültürüyle bir bağlantısının kurulmamış olması yatmaktadır. Daha sonraları İslami döneme ait eserlerin kaçırılmaya başlanması ile bir takım tedbirlerin alınmasını gündeme getirmiştir. 1869 tarihli Asâr-ı Atika Nizamnamesi izinsiz ve düzensiz kazıların yapılmasının ve eser kaçakçılığının önüne geçilmesini öngörmüştür. Bu nizamnamenin eksikleri daha sonraki dönemlerde 1874, 1884 ve 1906 tarihlerinde yeniden düzenlenerek giderilmek amaçlanmıştır. Yine eski eserlerle ilgili olarak 16 Mart 1910 tarihli Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gelen tezkere yazısında bir takım özellikleri haiz yapıların "asâr-ı atika"dan sayılacağı diğerlerinin akıbetinin müze-i hümayun tarafından belirleneceği, özellikle korunması istenen kale ve surların İstanbul surları "misüllü" olması gerektiği dikkati çekilmektedir.

"Memalik-i Osmaniye'nin dahil ve sahiliyle adalarında mevcut olan ehemmiyetleri itibariyle sıraya konulan bazı mevaki-i mühimmedeki istihkâmın ibka ve bir takımının icabına göre tamirât ve ahkâmât ve yeniden inşaatına itina edilip fakat hiçbir kıymet-i askeriye ve asâr-ı atika nokta-i nazarından ehemmiyeti haiz olmayan hususıyla zaman-ı inşaatlarındaki eslihanın derece-i nâşirât ve tahribâtına göre inşa edilmiş olmalarıyla şimdiki esliha-i nâriyeye karşı bir tesir edememekle beraber bunları kale namı altında bulunması hasebiyle kale topçu taburları ikamesi ve vesail-i muhtelif ile top endahât yüzünden hayli masraf ihtiyarına sebep veren esvar ve kılaanın şeriat-ı mukarrere dahilinde ref ve ilgası yalnız İstanbul surları misüllü asâr-ı mutebere-i atikadan bulunup bir yadigar-ı tarihî makamında muhafazaları icap eden mahallerin tefriki Maarif Nezaret-i Celilesiyle Müze-i Hümayun idaresine ait olduğuna o gibi yerlerin evvel emirde bilmuhabere kıymet-i tarihiyesi tayin ve hüsn-ü muhafazaları temin kılınması ve hususan mukarrereden bazı aksamının savr-ı icraiyesi ordu ve fırka-i müstükile kumandanlıklarıyla vilayet ve valilerin salahiyetlerine metruk olup bunun için teşekkül edecek heyetlerde vilayet maarif müdürleri de bulundurulması ve fûruht komisyonlarında yalnız mahallerin de en büyük rütbeli askeri memurları bulundurup muamele-i bey' ve şirânın Maliye Nezrate-i Celilesine terk edilmesi hususlarına 15 ve 17 ve 21 Kanunuevvel fi 325 ve 27 Kanunisani ve 4376 ve

4387 ve 4417 ve 4795 numaralı dört kıta tezkire-i devletleri üzerine Meclis-i Mahsus-u Vükela kararıyla bilistizan irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi şerefsüdur buyrularak devair-i müteallakaya tebligat icra kılınmakla ifa-yı muktezasına..." (DH.İD.00086.00012.062.001)

1912 tarihinde Muhafaza-i Abidât Nizamnamesi, 1914'te Esvar ve Kılâa-yı Atıkadan Belediye ve Vilayetlere Terk Olunacaklar hakkındaki kanun, 1917'de Asâr-ı Atîka ve Milliye'nin Muhafazasına İtina Edilmesine Dair Dâhiliye Nezareti Tezkiresi yayınlanmıştır. 19. yüzyılın bitimi ve 20. Yüzyılın başlarında askeri açıdan sur ve kalelerin bir önemi kalmamıştır. Dolayısıyla II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kale, sur ve burçların askeriye tarafından boşaltılması kararlaştırılmış, ardından da boşaltılan bu binaların ne olacağı gündeme gelmiştir. Müze-i Hümayun'un bağlı bulunduğu Maarif Nezaretine yazdığı 23 Teşrinisani 327/6 Aralık 1911 tarihli yazıda bu konu etraflıca ele alınmaktadır:

"İlan-ı Meşrutiyetimizi müteakip cihet-i askeriye ve mülkiyece ahval-i idarenin tebeddülüne mebni asâkir-i Osmaniye'nin işgal eylediği bazı kılâa cihet-i askeriyeden terk olunması ve bu suretle metruk kalan kaleler ile sair bazı memleket surlarının cihet-i maliyece bilmüza-yede talibine fûruhtu ve fakat bunlar meyanında kıymet-i tarihiyeyi haiz olanların bu karardan istisnası hususuna Meclis-i Vükela kararıyla bilistizan irade-i seniyye-i hazret-i padişahi şerefsânih olmuş ve keyfiyet üç yüz yirmi beş (1909/1910 MN) tarihinde lazım gelen mahallere tebliğ kılınmış..." (MF. MKT.01177.00006.002.002). Ancak daha sonra bu kale, sur ve burçlar Maarif Nezareti'ne bağlı olan Müze-i Hümayun İdaresine bırakılmıştır. Müze-i Hümayun kendisine gelen bu tür yapıların yıkımına hep karşı çıkmıştır. Öyle ki aynı yazıda İstanbul surlarının bile yıkımına başlandığı, müze idaresince mükerreren yapılan müracaatlar neticesinde bu durum durdurulduğu belirtilmektedir. Yıkılması gerekli görülen bu gibi yapılar için 23 Mart 326/5 Nisan 1910 tarihli Meclis-i Vükela kararı ve padişahın iradesi doğrultusunda "keyfamayeşa hedmine meydan kalmamak üzere evvel emirde bunun için tedkikat heyetleri tayin olunarak bu heyetlerde maarif müdürlerinin bulunmaları hususu" gerektiği belirtilmiştir. Ancak bu tebligata rağmen pek çok vilayette bazı surların yıkımına başlandığı üzerinde durulmaktadır.

Taşradan Gelen Yazılarda Şehir Surlarına ve Kalelere Bakış

Bu dönemdeki mahalli yönetimler şehirleri çevreleyen surlar ve burçlar başta olmak üzere yine şehir içinde kalan kaleleri, şehrin gelişip büyümesini engelleyen yapılar olarak görmektedir. Şehrin özellikle belediye hizmetleri için başta yol, deniz kenarı ise rıhtım ve liman yapımında kullanılacak hazır taş malzeme kaynağı olarak bakmaktadır. Zaman zaman merkezi idareye bu yönünün yanında şehrin hava cereyanına engel oldukları, halk sağlığının korunmasında zorluk çıkardıkları gibi gerekçelerle yıkılmasını talep etmişlerdir. Şehir surlarının yıkılması için merkezi idareye gösterilen bir başka gerekçe de okul, askeri debboy gibi kamu binalarına gelir getirmek amacıdır. En küçük yerel birimden en büyük yerel yöneticilere kadar bu gerekçeler büyük oranda kabul görmekte ve merkezi idareye bu yönde talepte bulunmaktadır. Tarihi yapıların korunması çok az yerel idarecilerde o da valilerde –Edirne Valiliğinde- karşılaşılmaktadır.

Kastamonu Vilayeti

Kastamonu'ya bağlı Sinop meclisinde okunmuş ve mutasarrıflıktan vilayete yapılan 15 Mart 1909 tarihli başvuruda şehrin surlarının yıkılmasının gerekçesi ve yıkımdan sonra şehre yapılacak yatırım için "şehrin letafetini ihlal ettiği gibi cereyan-ı havaya ve hususan mamuriyet ve terakkîyâta bir mania-yı azime teşkil etmekte olduğu ve bir çok cihetleri mail-i inhidam bulunduğu, ileride hareket-i arz ve saire gibi afât-ı semaviye ve arziye yüzünden yıkılarak büyük bir tehlike iras etmede dahi mahut bulunduğu Kalenin etraf ve civarında mevcut olan arsalar mebani-i emiriye ve saire misüllü kasabanın mamuriyetine badi olacak inşaata dahi mâniya teşkil eylediği kalenin canib-i belediyece hedmine, hasıl olacak arsalar bil müzayede fûruht edilerek mesarif-i hedmiye çıktıktan sonra enkazına arsa bedalâtına dahi zam ve ilave olarak Sinop limanına mükemmmeliyetle tenasip olmak ve şehrin husul-ü şeref ve mamuriyetene daha ziyade hadim bulunmak üzere belediyece deniz kenarına bir rıhtım inşası ve bu suretle beyan ve ta'dat edilen mazarrat-ı dahiliye ve hariciye bertaraf edilmiş olacağı" (DH. MUİ. 00025.2.00001.002.001) belirtilmektedir.

Buradaki gerekçeler aynen kabul edilerek devam eden yazışmalardan biri 23 Mart 1909 tarihli Kastamonu Valiliği'nin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıdır. "Meclis-i Umumi'de icra kılınan müzakerât cümlesinden olarak Sinop kale-i atikinin hiçbir işe yaramayan ve şehrin inbisat ve terakkisine mâni ve ceyadet-i havaya hâil olan duvarlarının hedmiyle sahil-i şehre muntazam ve mükemmel bir rıhtım yapmak üzere taşlarıyla ve arsalarının belediyeye terki" (DH. MUİ. 00025.2.00001.004.001)

3 Eylül 1910 tarihinde Kastamonu Vilayeti'nden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda daha önceki yazılarda ve Selanik, İzmir gibi şehirlerdeki kale ve surların Maliye Nezareti'ne devredildiği, Sinop kalesi ve duvarlarının "ref" ve ilgası icab ederse de fakat şeriat-ı mukarrere hakkında izahât verilmediğine mebni keyfiyetin inba buyrulduğu" (DH. İD. 00086.00012. 030.001) belirtilmektedir. Daha sonraki 23 Şubat 1911 tarihli yazıda, şehrin surlarının meccanen belediyeye terki mümkün olmadığı belirtilince "bu babda mukaddema cereyan eden muhabere icabınca teşekkül eden fûruht komisyonunca işbu surların satılacak aksamı tefrik edilmekle belediyece istenilen kısım bunlardan taş ve moloz yığınının ve havai mahal parçalarından ibaret olup asâr-ı atıkadan madud ve bir hatıra-i tarihiyeyi haiz olan en küçük kısmın bile alelhale muhafazasına son derece dikkat olunacağı ve satılacak kısmın da bir hatıra olarak fotoğrafisinin hıfzı mukarrer bulunduğu" (DH. İD. 00086.00012.044.001) tam olarak nelerin istendiği açıkça belirtilmektedir.

1 Ocak 1911 tarihli Bolu Sancağı'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği arz yazısında Amasra Kalesi için Cenevizlerden kalma tarihi kıymeti haiz bir takım eski eserlerin bulunduğunu, kalenin askeri açıdan tahliye edilmesinin ardından kale içinde bir miktar asker ikamesi gereği ile "haliyle ibkası iktiza edip etmeyeceğinin Harbiye ve mezkur kalenin yadigar-ı tarihi makamında hıfz olunacak aşardan olup olmadığının Maarif Nezaret-i Celileleriyle bil muhabere neticesinin inba buyrulması" (DH.İD. 00086.00012.035.001) korunup korunmayacağı hakkında üstten yazılı emir beklemektedir.

Trabzon Vilayeti

28 Mayıs 1910 tarihli Trabzon Valiliğinin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği arzda, Trabzon'da yapılmakta olan sanayiye mektebinin parasızlıktan bitirilemediği, inşaatının tamamlanabilmesi için gerekli paranın Trabzon surlarının taş ve arsalarından elde edilecek gelir ile sağlanması istenmektedir. "parasızlıktan dolayı nâtamam kalan binanın itmam-ı inşa için fûruht olunan surdan hasıl olup mevcut-u sanduk bulunan akçe ile bu kabil fûruht edilecek olan yerler esmânın mekteb-i mezbure terkine ve mesârif-i sâire için beş sene müddetle piyango keşide olunmak üzere mezuniyet itasına dair fi 22 Mart sene 326 tarihli ve elli üç numaralı arıza ile takdim kılınan Meclis-i Umumi-i Vilayet mazbatası cevabı henüz vürud etmediğinden ve mekteb-i mezburun müzayakası ile son dereceye vardığı gibi mezkur bina da harap olmakta olduğundan" (DH. MUİ. 00085.00064.007.001)

22 Şubat 1914 tarihli Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bu konuyla ilgili diğer bir yazıda Trabzon kale ve surlarının yıkılmasını "Muhafaza-i Abidât Nizamnamesi mucibince hedmine müsaade olunan kılaa ve esvardan Trabzon şehri dahilinde bulunan bir gûna kıymet-i tarihiyeyi haiz olmamak hasebiyle nizamname-i mezkur ahkâmına göre caizülhedm olan kale ve surlar arsalarıyla beraber belediyeye terk edilmiş" (DH. İD. 00086.00012.093.001) nizamnamenin maddelerine bağlamaktadır. Bu suretle şehrin önemli tarihi eserleri günümüze gelmemiştir.

Diyarbakir Vilayeti

10 Ağustos 1909 tarihli Diyarbakır Vilayeti'nden Maarif Nezaretine gönderilen tahrirat suretinde Diyarbakır şehrinin surları ve burçları hakkında mahalli idarenin yaklaşımını oldukça net bir şekilde ele vermektedir. Kale burçlarının öteden beri ambar olarak kullanıldığı, kiralayanların buraları korudukları ve bu suretle kullanımına devam edilmesi gerektiği, ancak sur duvarlarının yeni askeri teknikte güvenlik açısından bir öneminin kalmadığı, şehrin genişlemesine ve havanın akımına engel olduğu gerekçesiyle kaldırılması istenmektedir. "Etraf-ı memleketi muhit olan surun vaz'-ı kadimi veçhile havi olduğu kaleler ihtiyacât-ı memleketi temin için öteden beri zahire ambarı ittihaz edile gelmiş ve şu suretle de geçen seneye değin hazine hesabına müstecirleri tarafından bil istihbar-ı âdet memleket veçhile taşlarının kardan yağmurdan muhafazasına dikkat edilmiştir. İcareye verilmeyip de hâli bırakıldığı halde kış mevsiminde üzerlerinden su inerek tesir-i rutubete darp olmasına ve taş ve enkazının şunun bunun yed-i istihsaline geçerek ziyayı mucib olur. Böyle rasin ve müstahkem ebniye-i kadimede zahire vaz' ve iddiharı binanın şekil ve heyetine bir gûna halel iras etmeyeceği mücerreb ve malum olduğundan hem hal-i hazırın muhafazası hem de ihtiyacât-ı memleketin temini maksadıyla sur burçlarının kemafissabık anbar ittihazı zaruridir Bunun asâr-ı kadime-i mühimmeden olması bahsine gelince, sur vaktiyle a'da ve ekrad ve a'saire karşı tahaffuz maksadıyla inşa edilmiş ise de elyevm fenn-i harp noktasından bir kıymeti haiz olmadığından başka, şehrin tevsiine ve havanın cereyanına mâni teşkil ettiği gibi mazarrât-ı sıhhiyesi de gayr-i kâbil-i ta'dâd olduğuna ve kalelere dokunulmamak şartıyla idarelerindeki aksamdan münasib yerleri kaldırılırsa hem havanın cereyanına hâil kalmamış hem de asâr-ı atıka noktasından kıymet-i tarihiyesi ibka edilmiş olduğundan kasabaca sıhhat-i umumiyenin muhafazası hakkında hemen o surette bir tedbir ittihazı bu defa erbab-ı vukuf ve malumattan mürekkeb teşkil olunan komisyonca tezekkür edilerek" (DH. İD. 00086.00012.004.001)

7 Mart 1910 tarihli Diyarbekir Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda yukarıdaki gerekçeler tekrar edilerek surların hiç olmazsa perde duvarlarının yıkılması hususunun şura-ı askeriyece görüşüldüğü ve yapılacak işlemlerin bir an evvel neticeye bağlanmasını talep etmektedir. (DH.İD.00086.00012.009.001)

3 Mayıs 1910 tarihli Diyarbekir Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta "Diyarbekir surlarının kıymet-i tarihiyeyi haiz aksamı Müze-i Hümayun idaresince de takdir olunmak üzere mevki-i muhtelifeden fotoğrafları aldırılmak lazım gelip bunun için iki bin kuruş kadar meblağın sarfına Maarif Nezaret-i Celilesi'nden emir verilmesi" (DH. İD. 00086.00012.012.001) istenmektedir.

Halep Vilayeti

27 Haziran 1909 tarihli Urfa Sancağı'ndan Halep Vilayeti'ne gönderilen yazı suretinde Birecik Kalesinin yıkımının istendiği, fûruht komisyonunun belirleyeceği fiyat üzerinden elde edilecek gelir ile bir debboyun inşa edilmek istendiği belirtilmektedir. "Birecik Kasabasındaki kale harebesinin elyevm hiçbir kıymet-i askeriye-yi haiz olmamakla beraber kasabanın feyz ve ümrânı nokta-i nazarından da bir mania teşkil ettiğine binaen hedmiyle arsa ve enkazının da fûruht olunmasında hiçbir bais görülmediği fakat kale-i mezkurenin cihet-i askeriye-yi aidiyeti hasebiyle mahalli memurin-i mülkiye ve askeriye-yen teşkil edilecek bir komisyon-u mahsus marifetiyle arsa ve enkazının fûruhtuyla ba'de'l-mesarif hasıl olacak meblağın kamilen cihet-i askeriye-yi bittevdî redif debboyunun inşası tensib edilerek o vecih ile icra-yı icab-ı lüzumenin Beşinci Ordu-yu Hümayun Müşiriyeti'ne tebliğ olunduğu" (DH. İD. 00086.00012.052.01)

6 Nisan 1911 tarihli Urfa Sancağı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Birecik Kale ve surlarının yıkılması hakkında daha önceki yazılara atfen, merkezden gönderilen yazıda kalenin muhafazası istendiği ayrıca Birecik kaymakamlığının daha önce Halep Valiliği'nin onayıyla " mezkûr kalenin hedm ve fûruhtuyla esman-ı hasılasının cihet-i askeriye-yi bittevdî' redif debboyu inşasına sarfı emr ü iş'ar buyrulmasıyla ol vakitten beri müzayede ve fûruhtu esbabına teşebbüs edildiğinden" (DH. İD. 00086.0012.053.001) kale ve surların muhafazası meselesinin Birecik Kalesi için geçerli olup olmadığını sorulmaktadır.

Bitlis Vilayeti

20 Nisan 1911 tarihli Bitlis Vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan belgede şehrin surlarının ve kalesinin tamamen yıkılması istenmektedir. Gerekçe olarak surların iyice tahrip olduğu, zaman zaman taş düşmesinden dolayı yaralanmalara hatta ölümlere sebebiyet verdiği, sur duvarlarının şehir için büyük bir tehlike oluşturduğu belirtilmektedir. Hatta yıkım için merkezi idareden para talep edilmektedir (DH. İD. 00086.00012.057.001) Yine Bitlis Vilayeti'nin istediği cevap gelmemesi üzerine –kaleinin yıkılamayacağı emri- 5 Şubat 1912 tarihli Dahiliye Nezareti'ne arzında kalenin "kıymet-i tarihiye ve sınıyeyi haiz olan mahallerin mefahir-i milliyemizin muhafazası noktasından hedm edilmemesi lazımeden bulunmuş ise de rivayete nazaran İskender-i Rumi zamanından kalmış memlekete fayda yerine güz ve bahar mevsimlerinde birçok zarar ıka etmekten dolayı atik ve köhne bir kale enkazının bulunduğu mahalden ref'i memleketin menafii noktasından elzem olduğu" (DH. İD. 00086.00012.078.001)

Selanik Vilayeti

15 Ağustos 1911 tarihli Selanik şehrinin surlarıyla ilgili Maliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen, eski surların muhafazasına dair yazının cevabında, şehir surlarının ne muamele yapılacağı genel olarak açıklanır: "hiçbir kıymet-i askeriye-yi ve asâr-ı atika nokta-i nazarından ehemmiyeti haiz olmayan esvar ve kılaanın şariat-ı mukarrere dahilinde ref' ve ilgası, yalnız İstanbul surları misüllü asâr-ı mutebere-i atıkadan bulunup bir yadigar-ı tarihi makamında muhafazaları icap eden mahallerin tefriki Maarif Nezaret-i Celilesiyle Müze-i Hümayun idaresine ait olduğu", korunacak ve yıkılacak kısımların belirlenmesi ve icrasının yapılması için bir komisyon kurulması gerektiği, fûruht yani satış komisyonlarında yalnız "mahallerinin en büyük rütbeli askeri memurları"nın da bulundurulmasıyla satış işlemlerinin gerçekleştirileceği, elde edilen meblağın Hazine'ye terk edileceği Meclis-i Mahsus-u Vükela kararıyla ve padişahın iradesiyle kararlaştırıldığı belirtilmektedir. Daha sonra surların yıkımı için gereken masrafların fazlalığı üzerine arzu edenlerin bu yıkıma yetkili kılınacağı, açığa çıkacak arsaların yola ait olmayanların bedellerinin ihale edileceği merkeze bildirilmiş ancak merkezden gönderilen yazıda "esvar-ı atikanın muhafazalarına itina olunması izbar buyrulmakla ... bir şey yapılmadığı bildirilmiş" (DH.İD.00086.00012.066.001)

Ancak daha sonraki yazışmalarda durum farklılaşmış ve surların yıkımından vazgeçilmiştir. 18 Ağustos 1911 tarihli Selanik Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda Selanik surlarının yıkılmaya başlandığı, halbuki Asâr-ı Atika Nizamnamesi mucebince bunun yasak olduğu beyanıyla bu yıkımın surların tarihi değerlerinin ve takdirinin yapılmadan önce meydana geldiği, daha sonra Asâr-ı Atika Nizamnamesi "mucebince muhafazası labüd

bulunan ve memleketimizin müzeyyenât ve mefahirinden ma'dud olan tarihi ve nefis bir takım harabelere hiçbir kimsenin el sürmesine, tahribât icra etmesine kattiyyen meydan verilmemesi izbar buyrulmuştur esvar ve kılaanın şeriat-i mukarrere dairesinde ref' ve ilgası ve husus-u beyan-ı mukarrerde bazı aksamın suver-i icraiyesi ordu ve ferik-i müstakile kumandanlıklarıyla vilayet valilerinin salâhiyetlerine metruk olup fûruht komisyonlarının teşkil ve muamelâtı, bey' ve şîranın Maliye Nezaret-i Celilesi'ne terk edilmesi hususlarına Meclis-i Mahsus-u Vükela kararıyla bil istizan irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi şeref müteallik buyrulduğu izbar kılınmış ve bu cihet nezaret-i müşarûnileyhten de defterdarlığa tebliğ sorulmuş ve tebligat-ı vakıya müsteniden Selanik şehri ve etrafındaki kalelerin muhtac-ı hedm ve muhafaza olan mahalleri, komisyon-u mahsusa tayin edilerek ol bâbda lazım olunan mazbata üzerine hemen icraatına başlanmak üzere cihet-i mülkiye ve askeriyeden icab edenlerden mürekkeb bir fûruht komisyonu teşkil edilmiş ise de ahiren vâki olan iş'ar-ı aliye-i nezaretpenahileri alelhtlak surların muhafazası merkezde olunmasına nazaran fûruht komisyonunca bu bâbda bir muamele icrasına mahal kalmadığı (DH. İD. 00086.00012.068.001)

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti (Akdeniz Adaları Vilayeti)

3 Eylül 1911 tarihli Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne sunulan arz yazısında tahliye edilen Limni Kalesinin tarihi bir önemi var ise Maarif Nezaretine devri, yok ise Sakız Kalesi gibi yıkılmaya başlayan kaleler gibi gereğinin yapılması için Maliye Nezaretine devri, içindeki askeri mühimmattan atik top ve silahların müzayede ile satılması sorulmaktadır. (DH. İD. 00086.00012.072.001)

Edirne Vilayeti

29 Ağustos 1912 tarihli Edirne Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen arz yazısında Muhafaza-i Âbidât Nizamnamesi'nin, vilayet içinde gerekli yerlere gönderilmek üzere yirmi kadar daha nüshasının gönderilmesi talep edilmektedir (MF. MKT. 01204.00071.004.001). Bu durum hem yerel yöneticilerdeki eski eserlerin korunması bilinci ve hassasiyetinin gelişmesine bir örnek olabileceği gibi dönemin valisinin kişisel bir hassasiyeti de olabilir.

Beyrut-Suriye Vilayeti

25 Kasım 1912 tarihli Taberiye'deki atik bir sur duvarının satılması hakkındaki yazışmalarda, taşranın kale ve surlara bakışını gösteren ve yoğun bir yazışmaya konu olan gerekçeler merkezi idareye iletilmektedir. Taberiye'de yaşayan İngiltere uyruklu bir kişinin kendi mülkü yanındaki miri arazide bulunan sur duvarını satın almak isteği hususu, Taberiye Kaymakamlığı, Akka Mutasarrıflığı, Beyrut Vilayeti ve merkezi yönetim arasındaki yazışmalarda yerel idarecilerin satılmasına temayülü merkezi idareyi bile ikna etmiş görünürken Müze-i Hümayun idaresinin ve Muhafaza-i Abidât Nizamnamesi'nin devreye sokulduğu görülmektedir. Beyrut Vilayeti ve Akka Mutasarrıflığı arasındaki yazışmada "mezkur sur mürur-u zamanla münhedim olarak bu suretle mumaileyhin zabt ve istimlakine geçmesine sebebiyet vereceği ve zaten umumiyetle Taberiye Kasabası etrafındaki mezkur surun inhidama yüz tutmuş olduğuna ve vaktiyle bazıları tarafından da mezkur duvar ittihaziyle üzerine bina inşa edilmiş bulunduğu nazaran bu suretle istimlakine mahal kalmamak üzere beher kare murabbına kıymet takdir edilerek eseri dahi kaybolmuş olan mezkur surun ötekinin berikinin yed-i zabt ve temellüküne geçmekten ise takdir edilecek bedel ile " (DH. İD. 00086.00012.080.001) şeklinde belirtilen ve satılmasına uygun görülen gerekçeler merkezi yönetimin de taraftar olduğu bir durumdayken Müze-i Hümayun, Maarif ve Dâhiliye nezaretlerine gönderdiği yazıda buna şiddetle karşı çıkmaktadır. Aşağıda merkezi idarelerin konuya bakışında ele alındığı üzere bu sur parçasının satışı onaylanmıştır. 7 Temmuz 1913 tarihli Beyrut Vilayeti'nden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda komisyon tarafından yapılan keşif ve tahkikler neticesinden hazırlanan rapor ve haritaların Maarif Nezaretine gönderildiği belirtilmektedir. (DH. İD. 00086.00012.087.001)

Merkezi İdareden Gönderilen Yazılarda Şehir Surlarına ve Kalelere Bakış

Merkezi idarenin kendi aralarındaki yazışmalarda hemen yerel yöneticilerinin gerekçelerini kabul etmek noktasında acele etmediklerini, konuya biri tarihi ve eski eser açısından -özellikle Müze-i Hümayun bu konuda oldukça ısrarcı ve koruyucudur- diğeri sur ve kaleler ile bunların arsalarının arazi-i emiriye yani devlet arazisi olarak baktıkları görülmektedir. Zaman zaman yerel idarecilerin gerekçelerini kabul eden yaklaşımlar olsa da bu konuda kanuni bir boşluk oluştuğu ve bu boşluk gerek Asâr-ı Atika Nizamnamesi gerekse Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi ve bunların ekleriyle doldurulmaya çalışılmıştır. Kale ve surların yıkılıp yıkılmayacağı, nerelerinin ve ne kadarının yıkılacağı gibi kararların alınması izin bir komisyon kurulması bu konudaki en önemli girişim gibi görülmektedir.

Aydın Vilayeti

1 Aralık 1908 tarihli Bâb-ı Ali'den Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda Aydın Vilayeti Karaca Kasabası Kekre Köyü girişindeki eski kale kapısının oradan geçenler için tehlike oluşturduğu, Aydın Vilayeti'nden gelen yazı üzerine

ne yapılması gerektiği sorulmaktadır. (MF. MKT.01089.00034.001.001) 24 Aralık 1908 tarihli Maliye Nezareti'nin Dahiliye Nezaretine gönderdiği cevapta Müze-i Hümayun'un kapının eski eserlerden sayıldığı için yıkılmasına müsaade edilemeyeceği belirttiği, kemer seviyelerinden itibaren putrel (demir kiriş) ile tahkimi gerektiği, keşifnamenin gönderildiği belirtilmektedir. (MF.MKT.01089.00034.002.002)

Dâhiliye Nezaretinin 3 Mayıs 1910 tarihli Sadaret'e sunduğu yazıda Aydın Vilayeti'nden gelen yazıda korunup tamir edilecek kale ve surlar haricindeki tarihi ve askeri önemi kalmayan kale ve surların ne şekilde ortadan kaldırılacağı (ref ve ilgası) satım işleminin (furuhtu) nasıl yürütüleceği sorulmaktadır. DH. İD. 00086.00012.010.001)

Diyarbakır Vilayeti

Diyarbakır surlarının yıkılıp yıkılmaması hususu korunması gerektiğini ileri sürenlerle yıkılması gerektiğini ileri sürenler kurumlar arasında epey bir müzakere ve münakaşa meselesi olmuştur. 30 Kasım 1909 tarihli Dâhiliye Nezareti'nden Diyarbakır Vilayetine gönderilen yazıda eski kale ve surlar hakkındaki muamelenin müzakereden sonra yapılacağı, surların yıkımının durdurulması gerektiği belirtilmektedir. "bircümle atik kale ve surlar hakkında icab eden malumat şura-yı askeriyece derdest-i tedkik ve tezekkür olup tedkikâtın ikmalinde Bâb-ı Ali'den istizan-ı keyfiyetle icabı icra kılınacağından Diyarbakır surunun hedm ve ref'i hakkındaki muamelât da o zamana ta'liki lüzumu Harbiye Nezaret-i Aliyesinden cevaben bildirilmiştir." (DH. İD. 00086.00012.002.001)

23 Mayıs 1910 tarihli Maarif Nezareti'nin Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı tezkere cevabında Müze-i Hümayun'un Diyarbakır surları hakkındaki yıkılamaz mütalaasını etraflıca ele alarak karşı çıkmaktadır. "..... Memalik-i Osmaniye'deki kılaanın kâmilan ehemmiyet-i tarihiyeyi haiz ve elyevm mer'i bulunan Asâr-ı Atika Nizamnamesi mucebince bunların hedmi gayri caiz olduğu ve alehusus kıymet ve ehemmiyet-i fevkaladesiyle meşhur olan Diyarbakır surlarının dört kapısının derun ve birunda ve duvarlarında Türkçe ve Arapça hutut-u nefiseyi havi kitabeler bulunduğu ve surlar dış tarafları kesik ve cesim kayalar üzerine mebni ve uçurum ve çukurluklar ile muhat olup düz bulunan pek az bir mahallini de mezarlık işgal ettiğinden, surların hedmiyle şehrin tevs'i edilemeyeceği ve dahil-i surda haneler inşasına, caddeler küşadına müsait yerler mevcut olup şehre havanın esasen açık bulunan cenub tarafından yani dağ cihetinden geldiği ve mütehasıs iki Avrupalı zatın telif eyleyip bircümle müntesibin-i ulûm ve maarifçe surların ehemmiyet-i tarihiyece ve kıymet-i sinaiyesini ilan edecek olan eser-i mükemmel musavverde kariban intişar edeceğinden fotoğrafı yaptırılmasına lüzum olmadığı ve surların hiçbir tarafına dokunulmayıp haliyle hüsn-ü muhafazalarına itina olunması iktiza edeceği hususlarının Diyarbakır Vilayeti'ne tebliği" (DH. İD. 00086.00012.024.01)

7 Haziran 1910 tarihli Dâhiliye Nezaretinden Sadaret'e gönderilen tezkirede Diyarbakır surlarının yıkılması veya korunması hakkındaki meselenin Maarif Nezareti ile Müze-i Hümayun yetkisinde bulunduğunu, Müze-i Hümayun'un tarihi değeri taşıdığı için yıkılmasını onaylamadığı, ayrıca 16 Mart 1910 tarihli tezkerede Meclis-i Vükela ve padişah iradesi dâhilinde muamele edilmesi istendiği belirtilmektedir. Meselenin daha geniş ele alınması noktasında Diyarbakır'dan çekilen telgrafnamede surların fotoğraflarının alınması için iki yüz bin kuruşluk bir meblağ Maarif Nezareti'nden ve Müze-i Hümayun'dan talep edildiği dile getirilmektedir. Müze-i Hümayun'un Maarif Nezareti vasıtasıyla verdiği tezkerede "Memalik-i Osmaniye'deki kılaanın kaffesi ehemmiyet-i tarihiyeyi haiz olmasına mebni hedmi gayri caiz olup alehusus Diyarbakır suru kapılarının derun ve birunu ile duvarlarında hutut-u nefiseyi havi kitabeler mevcut ve bunun hedminden fevaid istihsali gayri melhuz olduğu cihetle surun alehale muhafazasına itina olunması, mukteza bulunduğu ve surların ehemmiyet-i tarihiyece ve sinaiyesini göstermek üzere iki mütehasıs Avrupalı tarafından telif edilmekte olan eser, kariban intişar edeceği cihetle fotoğrafı yaptırılmasına lüzum olmadığını beyan" (DH. İD. 00086.00012.021.001)

9 Haziran 1910 tarihli Dâhiliye Nezareti'nin Sadarete arz yazısında Müze-i Hümayun'un gerekçeleri sıralandıktan sonra mahalli yöneticilerden gelen gerekçeler sıralanarak Diyarbakır surlarının yıkılması talep edilmektedir. "Diyarbakır suru esasen harap ve bir güne kıymet-i fenniye olmaması cihetle bir yadigar-ı tarihi makamında muhafazaya da gayri şayan olup bilakis şehrin imar ve tevsiiine hâil ve havanın cereyanına mâni ve bu yüzden mütevellid mazarrât-ı sıhhiyenin ta'dadı gayri kabil bulunduğu gibi mezkur surların devam-ı mevcudiyeti hıfz-ı sıhhat ve mamuriyet-i memleket-i nukat nazarından ve mehalik-i melhuzeden dolayı hiçbir cihetle reh-in-i cevaz olamayacağından Meclis-i Mahsusa-i Vükela'nın karar-ı sabıkı veçhile bir an evvel hedm ve ref'i muktezi görülmesiyle nezaret-i müşarünileyhaya o yolda emr-i kati ita ve keyfiyetin suiicaziyede emr ü inba buyrulması" (DH. İD. 00086.00012.095.001)

5 Temmuz 1910 tarihli Maarif Nezareti'nin Sadaret'e gönderdiği tezkire cevabında Diyarbakır ve Antalya surlarının kesinlikle yıkılamayacağını bildirmektedir. "..... ehemmiyet-i tarihiyeyi bütün cihan-ı âlem ve marifetçe meşhur ve mütearif olan Diyarbakır ve Antalya surlarının hedmine hiçbir suretle vesatât edilemeyeceği ve Müze-i

Osmani Müdüriyeti'nden ifade ve Dahiliye Nezaret-i celilesinin tezkere-i mürselesi melfufiyle beraber takdim ve iade kılınmış olmakla" (DH. İD. 00086.00012.026.001)

Yıkılıp yıkılmaması hakkındaki aynı gerekçeler sıralandıktan sonra bir komisyon kurularak hangi kısımların korunacağı, hangi kısımların yıkılacağına karar verilmesi ve gereğinin yapılarak bilgi verilmesi talep edilmektedir. 20 Temmuz 1910 tarihli Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen yazıda yukarıdaki gerekçeler sıralandıktan sonra bu durum şöyle dile getirilmektedir: "..... Meclis-i Mahsus-u Vükela'nın karar-ı sabıka veçhile Maarif Nezareti'nin tayin edilecek bir memurun riyasetinde memurin-i mahalliyyeden müteşekkil bir komisyon marifetiyle tedkikât-ı lazıme icra olunarak yalnız kıymet-i tarihiyeyi haiz ve asâr-ı atıkadan madud olan cihetlerinin bittetrik tamiriyle muhafaza-i mevcudiyeti ve ibkasına lüzum görülmüş aksam-ı bakiyesinin behemehal hedmi muktezası bulunmasıyla bu cihet, meclis-i mezkurca be-tekrar taht-ı karara alınarak nezaret-i müşarünileyhaya emr-i kati itası ve taraf-ı aciziyede malumat verilmesi" (DH. İD. 00086.00012.027.001)

Trabzon Vilayeti

8 Haziran 1910 tarihli Maliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen tezkire cevabında Trabzon surlarının yıkılmasıyla elde edilen gelirin bütçe kanunu gereği harcama kalemlerinde belirtilmeyen bir yere yani Trabzon'da inşaatı yarım kalan okula harcanmasının mümkün olmadığı belirtilmektedir. (DH.MUİ.00085.00064.006.001) Ancak yazışmaların zaman zaman aksammasından kaynaklanan gecikmeden olmalı ki Dâhiliye Nezareti'nden Sadarete verilen tezkirede Trabzon surlarının yukarıda belirtildiği üzere yıkılıp elde edilen gelirle sanayi mektebinin inşasında kullanılması konusunda henüz cevabın gelmediği, mektebin sıkıntısının arttığı belirtilmektedir. (DH. MUİ. 00085.00064.008.001). Ertesi günü 9 Haziran 1910 tarihli Dahiliye Nezareti'nden Trabzon Vilayeti'ne gönderilen yazıda kale ve surların hangilerinin yıkılıp hangilerinin yıkılmayacağı belirli kurallar dâhilinde olduğu hatırlatılarak Trabzon surlarının yıkılıp taşlarından ve arsalarından elde edilecek gelirin bütçe kanunu hükümlerine dahil olduğu belirtilmektedir. "hiçbir kıymet-i askeriye ve asâr-ı atika nokta-i nazarından ehemmiyeti haiz olmayan esvar ve kılaanın şeriat-ı mukarrere dâhilinde ref' ve ilgası ve bey' ü şirânın hazineye terki şerefsüdur buyrulan irade-i seniyye-i hazret-i padişahi iktiza-yı alisinden olmasına ve miriye ait menkul ve gayrimenkul bilumum emlak bedelâtının münhasıran memurin-i mahalliyece cebaniyesi bütçe kanunu ahkâmından olup muvazene-i umumiye ile tayin olunmasına tahsisât haricinde bir tarafa akçe sarfı gayri caiz bulunmasına mebni, Trabzon Mekteb-i Sanayii binası mesarif-i inşaiyesi için sur enkazı ve arsası bedelâtının tahsisi hakkındaki iş'ar-ı vâlâlarının tervici kabil olamayacağı Maliye Nezaret-i Celilesinin huzur-u sâmi-i sadaretpenahiye bittakdim tevri' buyrulan tezkirede bildirilmiştir. Ol bâbda. (DH. MUİ. 00085.00064.003.001)

17 Mayıs 1910 tarihli Harbiye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen tezkire cevabında Trabzon Kalesi'nin askeri açıdan kullanılmayacağını, fesh ve ilgasının bir mahzurun bulunmadığını, devir işlemlerinin kararlaştırıldığı üzere olması görüşünde olduğunu belirtmektedir. "..... Trabzon Kalesi fesh ve ilga olunacak kılaa-yı atıkadan olup bu gibi kılaa-yı atıkanın cihet-i askeriyece kışla ve debboy gibi işe yaracak aksamının maadası ol bâbdaki irade-i seniyye-i hazret-i padişahi mucebince cihet-i maliyeye ait bulunduğu cihetle mezkur kalenin hedm ve fûruhtuna teşebbüs olunan enkaz ve arsasının mahalli sanayii mektebine terki hakkında cihet-i askeriyece bir mütalaa dermeyanı kabil olamayacağının keyfiyetinin Maliye Nezareti'ne istisfari zımında Şura-yı Devlet'in ol bâbdaki mazbatası leffen ve iadeten takdim-i huzur-u fehmaneleri kılınmış olmakla" (DH. MUİ. 00085.00064.005.001)

8 Mayıs 1912 tarihli Şura-yı Devlet Nafia ve Maliye Dairesi'nin aldığı kararda Trabzon'da inşası yarım kalan yukarıda belirtilen okulun tamamlanması için askeriye açısından bir önemi kalmayan kısımların yıkılıp satılmasına onay vermiştir. Bu toplantıda Trabzon surları hakkında tarihi önemi hakkında yapılan yorumda surların kılaa-yı hakaniyeden yani Osmanlı'nın kendi eseri olmadığı, köhne olduğu ve memleketin mamuriyetinde kullanılacağı özellikle belirtilmektedir. "..... sur-u mezkur kılaa-yı hakaniyeden olmayıp ezmine-i salifeden kalma köhne duvarlar olduğu ve mukaddema Trabzon şehri kenarında iken muahhiren şehrin tevsiinden dolayı kısmen şehir dahilinde kaldığı cihetle bunların hedminden hasıl olacak arsalarla taşlarının memleketin mamuriyetine hadim olacak umura hasr u tahsisi daha münasip görülmesine" (DH.MUİ.00085.00064.004.001). 17 Mayıs 1912 tarihli Harbiye Nezareti'nin sadarete gönderdiği yazıda Trabzon surlarının askeriye tarafından kullanılmayan kısımlarının yıkılmasının bir mahsuru olmadığını bildirmektedir. (DH.MUİ.00085.00064.005.001)

Kastamonu Vilayeti

25 Eylül 1910 tarihli Harbiye Nezareti'nin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkire cevabında Sinop Kalesi ve duvarlarının yıkımına karşı çıkmaktadır. "..... Sinop Limanı'nın tahkimine yalnız şimdilik sarf-ı nazar olmasını mukarrerât-ı mebhuse celilesinden olup bunun ileride tahkimi tabii olmakla Sinop kalesi ve duvarlarının hedmine bir

bais olamaz ise de işbu kale mahallinin Sinop'taki sair arazi ve ebniye-yi askeriye'nin kısmen veya kamilen bey' ve fûruhtuna cevaz verilip verilemeyeceği derdest-i tedkik" (DH. İD. 00086.00012.032.001)

8 Ocak 1911 tarihinde yukarıda belirtilen Sinop surlarının belediye devredilerek yıkılmasının ve taşlarının caddelerde ve rıhtımda kullanılmasının onaylandığını belirten yazı Dâhiliye Nezareti'nden Maliye Nezaretine bildirilmektedir. "Sinop Kasabasında mevcut olan birkaç kale ve surdan hiçbirisi ehemmiyet-i askeriye ve asâr-ı atîka nokta-i nazarından kıymet-i mahsusayı haiz olmadığı cihetle tebligat-ı vakia dairesinde muamele icrası tabii olup ancak Sinop Kalesiyle surlarının mebnî bulunduğu mahal şehrin husul-ü imrarına teminen açılacak caddeleriyle de ilhak ve enkazıyla liman etrafında rıhtım inşasına sarf edilmek üzere mezkur surların Sinop Belediyesine terki tensip kılındığına" (DH. İD. 00086.00012.033.001) Ancak Müze-i Hümayun'un 22 Ocak 1911'de Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda Tercuman-ı Hakikat Gazetesinin 6 Kânunusani 326 tarihli ve 78615 numaralı nüshasında "Sinop surlarının hedmiyle taşlarından caddelerin tevsi ve imar ve liman inşasına sarf edilmek üzere mahalli beyediyeye terk edildiği" haberi üzerine Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda "evvel ve ahir arz olunduğu üzere mefahir-i milliyemizden olan bu gibi atik kalelerin hedmi caiz olamayacağının Dahiliye Nezaret-i Celilesine iş'ar buyrulması"nı istemiştir. (MF. MKT. 01165.00084.001.001) Bu kararın tebliğinden sonra 26 Ocak 1911 tarihli ve Kastamonu Vilayetine bildirilen yazıda, Tercuman-ı Hakikat gazetesinin 19 Ocak 1911 tarihindeki Sinop surlarının yıkılıp taşlarıyla cadde ve liman inşasında kullanılacağı haberi üzerine tam tersi bir karar gönderilmiştir. "Sinop surlarının hedmiyle taşlarından caddelerin tevsi ve imar ve liman inşasına sarf edilmek üzere mahalli belediyesine terki hakkında teşebbüs bulunduğu dair Tercuman-ı Hakikat Gazetesinin 6 Kânunusani 326 tarihli ve 78615 numaralı nüshasında bir fırka görülmüş olup hâlbuki ehemmiyet-i kadime-i tarihiyesi bütün cihan-ı medeniyece maruf olan ve asâr-ı atîka-i makbule ve mefahir-i milliyeye bulunan kale, sur ve burçların hiçbir nam ve sebeple hedmine muvafakat ve vesatât olamayacağı Müze-i Hümayun müdürünün iş'arına atfen Maarif Nezaret-i Celilesinden alınan tezkire üzerine tebliğ olunur. Ol bâbda". (DH. İD. 00028.1.00005.001) Bu yalanlamaya rağmen daha sonraki yazışmalarda Sinop surlarının yıkılması meselesi resmi makamlar arasında yazışmalara konu olmuştur. 24 Ocak 1911 tarihli yazıda Maarif Nezareti Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda mezkur gazetenin haberine konu olan Sinop surlarının yıkılamayacağını bildirmektedir. (MF. MKT. 01165.00084.002.002) 25 Ocak 1911 tarihli Maliye Nezareti'nin Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı tezkere cevabında Sinop surlarının para karşılığı olmadan devrine karşı çıkmaktadır. "Sinop surlarının meccanen belediye terki caiz olamayacağını" hükmü (DH. İD. 00086.00012.039.001) 29 Ocak 1911 tarihli Dâhiliye Nezaretinin Kastamonu Vilayetine gönderdiği yazıda aynen tekrar etmiştir. (DH. İD. 00086.00012.038.01) Yukarıda belirtilen 23 Şubat 1911 tarihli yazıdan sonra Dâhiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen yazıda Sinop surlarının hangi kısımlarının satılacağı hangi kısımlarının korunacağına açıklık getirmektedir. "Sinop surlarının teşekkül eden komisyonca satılacak aksamı bittefrik belediye meccanen terki talep edilen kısım işbu mukarrer(?) aksamdan ve kısm-ı taş ve moloz yığınının havai mahal parçalarından ibaret olup asâr-ı atîkadan ma'dud ve bir hatıra-i tarihiyeyi haiz olan en küçük kısmın alelhale muhafazasına son derecede dikkat olunacağı ve satılacak kısmın da bir hatıra olarak fotoğraflarının hıfzı mukarrer bulunduğu" (DH. İD. 00086.00012.043.001) 18 Mart 1911 tarihli Maliye Nezareti'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkire cevabında surların her hangi bir bölümünün bedelsiz belediye devrine kanun gereği karşı çıkmaktadır. "..... fûruhtu mukarrer bulunan bilcümle emlak-ı emiriyeden olan bir memalik bilabedel belediye terki gayri caiz olduğuna mebnî mahal-i mezkurun bu bâbdaki muzerat-ı kanuniye hasebiyle meccanen belediye terki gayri kabil bulunduğu" (DH.İD.00086.0012.047.001)

22 Ocak 1911 tarihli Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tezkere cevabında Müze-i Hümayun'un görüşleri dahilinde, Amasra ve emsali kalelerin askeri açıdan boşaltıldıktan sonra buraların lüzumsuz olamayacağı, tahribinin medeni dünyaya pek ağır bir hareket olacağını belirtmektedir. "..... Asâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin beşinci maddesinde mahreç olduğu üzere kale ve burçlar ve kasaba surları tamamıyla Müze-i Hümayun'a terk olunan asâr-ı atîka-i makbule ve mefahir-i milliyeden olup bunların hiçbir nam ve vesile ile mahv ve tahribi cihetine gidilmek caiz olamayacağı gibi Bolu Mutasarrıflığı'ndan bildirilen Amasra Nahiyesi merkezindeki kaleden topçu askerlerinin çıkarılması ba'd-ı izin oranın lüzumsuzluğuna delalet etmeyeceğini ve alehusus Bolu ve emsali kale ve burç surlarının tahribi âlem-i medeniye karşı pek ağır bir hareket teşkil edeceği cihetle bunların tahribine meydan verilmeyip hüsn-ü muhafazaları mahalleri hükümetlerinin vezâif-i celilesinden bulunduğu bil-umum vilayete ve elviye-i gayri mültekaya tebliğ lüzumu bil-muhabere Müze-i Hümayun müdüriyetinden cevaben bildirilmekle iktizasının ifa ve nezare-i aciziye malumât itâsına" (DH. İD. 00086.00012.037.001)

Hüdavendigâr Vilayeti

23 Nisan 1911 tarihli Dâhiliye Nezareti'nden Maarif Nezaretine gönderilen tezkirede Kütahya Kalesi'nin tamir edilmesi ve bunun için Müze-i Hümayun ve Maarif Nezaretince bir bütçe ayrılması istenmektedir. "Kütahya Kasabasının vasatına yakın bir mevkiide kâin olup asâr-ı atîka nokta-i nazarından vücud-u bekası maarif müdüriyetinden ifade olunan atik kale duvar ve burçlarının harap olmalarına mebnî ara sıra taş parçaları koparak

netayic-i müessife zuhur etmekte bulunduğu ve hatta bu yüzden üç yaşında bir çocuğun vefat eylediği beyanıyla, şimdilik tamir için muktezi olan onbin kuruşluk havalenamenin isali lüzumu Hüdavendigâr Vilayetinden iş'ar kılınmasına ve bu kabil mebaninin muhafazalarına Müze-i Hümayun idaresince lüzum gösterilmekte olmasına nazaran mesarif-i tamiriyelerinin de müze tahsisatından tesviyesi zaruri bulunmuş olmakla iktizasının ifa" (MF.MKT. 01165.00084.006.001).

10 Mayıs 1911 tarihli Maarif Nezaretî'nden Dâhiliye Nezaretî'ne çekilen telgrafta Kütahya Kalesi'nin tamiri için talep edilen paranın gereğine bakılmak üzere yapılacak keşif masrafı defteriyle, bölgenin krokisinin doğruca Müze-i Hümayun'a gönderilmesi Hüdavendigâr Valiliğinden istenmektedir. (MF. MKT. 01165.00084.007.002)

Bitlis Vilayeti

Yukarıda geçtiği üzere Bitlis Vilayeti'nden kalenin yıkılması için istenen paranın Maliye Nezaretî tarafından karşılanmasını, Dahiliye Nezaretî'nin Sadaret'e iletildiği 11 Mayıs 1911 tarihli yazıda kabul edilmesi talep edilmektedir "hedmi için elli bin kuruşun sarfına mezuniyet i'tası lüzumuna dair Bitlis Vilayetinden alınan tahrirât leffen takdim kılındı. Gösterilen lüzuma nazaran meblağ-ı mezkurun masarif-i gayr-i melhuza tertibinden tesviyesi zımında Maliye Nezaret-i Celilesine tebligat ifa ve neticenin emr-i inbası" (DH. İD. 00086.00012.058.01/18 Haziran) 3 Temmuz 1911 tarihli Maliye Nezaretî'nin Sadaret'e gönderdiği yazıda, bu miktarın ödenebilmesinin Meclis-i Vükela kararıyla olabileceğini bildirmiştir. "tezkiye-i sâmiye-i sadaretpenahilerinde emr ü iş'ar buyrulmuş olmasına mebnî bu kere tasdike bil-iktiran tebliğ buyrulmuş olan sene-i hale maliye muvazenesindeki mesarif-i gayr-i melhuza terkinden bil-mahsub meblağ-ı mezbûr için tanzim olunan 680/15 numaralı hülasanamenin mahalline irsal ve keyfiyet telgrafla da tebliğ ve iş'ar kılındığında ve evrak-ı mürsele leffen takdim kılınmış olduğunun ve mesarif-i gayr-i melhuza tertibinden verilecek meblâğin her halde Meclis-i Vükela kararıyla sarf olunması lüzumunun bu sene bütçe müzakeresinde dahi bil-münasebe ehemmiyetle mevzu-u bahs edildiğinden" (DH.İD. 00086.00012.059.001)

20 Aralık 1911 tarihinde, mahalli idarelerden gelen çeşitli gerekçelerle yıkılmak istenen kale ve şehir surlarının yıkılıp yıkılmayacağı, nerelerinin ve ne miktarının yıkılabileceği veya korunacağı, vilayetlerde teşekkül ettirilen heyetler aracılığıyla yürütüleceği belirlenmesine rağmen, mahalli memurların yıkım işini korunması gerekli yapılara kadar götürdüğü görülmesi üzerine, Müze-i Hümayun'un mütâalası muvacehesinde Dâhiliye Nezaretî bir program düzenleninceye kadar tüm yıkımların durdurulmasına karar vermiştir. "Kıymet-i askerîye ve ehemmiyet-i tarihiyeyi haiz olmayan sur ve kalelerin hedmi hakkındaki karar vilayât memurine cüret vererek mefahir-i milliyemizin tahribatına birçok taraftan germi ile mübaderet olunup her gün buna dair şayan-ı teessüf haberler alınmakta olduğu ve ihtimal ki bu gibi mebaninin fi yevmina haza kıymet-i askerîyesi kalmamış ise de Memalik-i Osmaniye'de tarihçe mühim mebanî hedm olunduğu cihetle vilayâtta bu mesele için teşekkül eden heyetlerin hatt-ı hareketlerine dair bir program tanzim olununcaya değin bilcümle esvar ve kılaa ve emakin-i atıkanın hedm edilmesi ve hedmine mübaşeret edilenlerin de ameliyatının tatil edilmesi Müze-i Hümayun müdüriyetinden gösterilen lüzum üzerine Maarif Nezaret-i Celilesinden vaki olan müracaata atfen ba-tezkere-i sâmiye-i iş'ar ve Maliye ve Harbiye nezaret-i celilelerine de tebligat ifa ve Maarif Nezaret-i Celilesine cevaben malumat ifa edildiği" (DH. MUİ. 00151.00074.001.001)

Beyrut-Suriye Vilayeti

Yukarıda değinilen Taberiye'de kendi mülkü yanındaki eski bir suru satın almak isteyen İngiliz vatandaşına satışı konusunda, 13 Mart 1913 tarihli Maarif Nezaretî'nin Dahiliye Nezaretî'ne gönderilen yazıda Taberiye'de oturan ve kullanımı kendine ait olan bahçenin yakınında bulunan kadim sur parçasını takdir edilen bedel karşılığında satın almak isteği Müze-i Hümayun'a sorulmuş ve alınan cevapta buna kesin bir şekilde karşı çıkmıştır "..... kılaa ve esvar-ı kadimenin hiçbir nam vesilesiyle tahribine meydan verilmesi caiz olmadığından ve kılaa ve esvar-ı mezkureden bazı kısmının tebdilen ve tağyiran-ı ahval sebebiyle emakin-i hususiye kurbünde veya dahilinde kalması bunların satılmasını ve mahv ve tahribini icap etmeyip her kimin arazisinde olur ise olsun hüsn-ü muhafazaları lâbid bulunduğuna binaen iş'ar-ı vâki veçhile" (DH.İD.00086.00012.083.001) Bu cevap üzerine 31 Mart 1913 tarihli yazıda Dahiliye Nezaretî'nin Beyrut Vilayetine gönderdiği yazıda Müze-i Hümayun şiddetle karşı çıktığını belirterek 30 Temmuz 1911 tarihli Muhafaza-i Âbidât Nizamnamesi hükümlerine göre hareket edilmesini istemektedir. Yani Müze-i Hümayunun görüşünü dikkate almayarak mezkur nizamname doğrultusunda satılabileceğini belirtmektedir. Buna gerekçe olarak buranın tarihi bir kıymetten yoksun olduğuna ve milli mefahirden bulunmadığına işaret etmektedir " kılaa ve esvar-ı kadimenin hiçbir nam vesilesiyle tahribine meydan verilmesi caiz olmadığına ve kılaa ve esvar-ı metrukeden bazı kısımların tebdilen ve tağyiren ahval sebebiyle emakin-i hususiye kurbünde veya dâhilinde kalması, bunların satılmasını ve mahv ve tahribini icap etmeyip her kimin arazisinde olur ise hüsn-ü muhafazalarına lâbid bulunduğuna arazinin isabet eden aksamın ne de diğer cihetlerinin bil-müzayede fûruhtuna katiyyen mâni olmadığı ve kıymet-i tarihiyeden âri ve mefahir-i milliyeden gayri ma'dud olanlar hakkında ise ahiren mer'iyet ahkâmına irade-i seniyye-i

hazret-i padişahi şerefimüteallik buyrulup umum sırasında vilayet-i aliyelerinde tâbi kılınan 17 Temmuz sene 327 tarihli Muhafaza-i Âbidât Nizamnamesi ahkâmına tevfikeyn muamele ifa edilmesi iktiza eyleyeceği ” (DH. İD. 00086.00012.083.001) 30 Mart 1913 tarihli Maarif Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen tezkire cevabında yukarıdaki gerekçeler gösterilerek sur duvarının satışına izin verilmemektedir. (DH. İD.00086.00012.084.001) Ancak bu gerekçelere rağmen Dahiliye Nezareti’nin Beyrut Vilayeti’ne gönderdiği yazıda komisyon tarafından takdir buyrulacak miktar üzerinden bu surun bahsi geçen İngiliz’e satılmasını uygun bulmuştur. (DH. İD. 00086.00012.085.001)

18 Temmuz 1911 tarihli Müze-i Hümayun’un Maarif Nezareti’ne gönderdiği Kudüs surlarıyla ilgili yazısında, Kudüs’ün Bab-ı Halil civarındaki surların bir kısmının polis karakolu inşa edilmek üzere tahrip ve etrafındaki hendeklerin toprakla doldurulup tevsi edilmesi, kale mazgallarının genişletilmek istenmesi, burada bir müze şubesinin açılması hususları dile getirilerek bunların tahribata sebep vereceği ifade edilmektedir: “mefahir-i milliyemizden bulunan ve muhafazaları elzem olan kale ve burçların hedmi birer vesile ile tahribine gidilmekte ve buna meydan verilmemesi derece-i vücupta bulunduğu binaen gerek cihet-i askeriye ve gerek zabıtaca teşebbüsât-ı dafiadan sarf-ı nazar edilmesi ve tahribatına asla meydan bırakılmaması hususunun” (MF.MKT.01173.00081.001.001)

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti (Akdeniz Adaları Vilayeti)

17 Mayıs 1910 tarihli Harbiye Nezareti’nden Sadaret’e gönderilen arz yazısında Rodos Kalesi’nin yerel yöneticilerin ve halktan gelen isteklerin doğrultusunda yıkılamayacağı, asayiş ve askeri açıdan kalenin kullanımına devam edileceği belirtilmektedir. “Rodos eşraf-ı mahalliyesinden bazıları imzasını muhtevi telgrafnamenin bir sureti nezaret-i askeriye dahi keşide kılınmış usul-ü atika üzere müstahkem olan mahall-i mezkûrun kale namı tahtında bırakılması ve düşman donanması için bir hedef-i taarruz teşkil edeceği gibi hal-i hazırıyla ibkası dahi derununda bulunan topçu kıtaatının bilâ-talim ve terbiyeden mahrumiyetine sebebiyet vereceği cihetle gayri caiz görülmektedir. Mevki-i mezkûrun yeniden tahkime teşebbüs olduğu halde külli masrafin ihtiyarına mecburiyet elvereceği gibi bu suretle her istenilen mahallin tahkimi de gayri mümkün ve asayiş-i mahallinin her an sebebkâr olan jandarma piyade kıtaatıyla temini muktezi bulunduğundan tafsilât-ı mebhuseye nazaran mezkur adanın kale namı tahtında kalması muvafık olmayıp şu kadar ki bunun asâr-ı atikadan olması hasebiyle hedm ve fûruht edilmeyerek ol bâbdaki mukarreratına tevfikeyn haliyle ibka ve muhafazası münasip mütalaa kılınmış mezkur telgrafname dahi leffen iade ve takdim edilmiş olmakla” (DH. İD. 00086.00012.019.001)

22 Mayıs 1910 tarihli Dâhiliye Nezareti’nden Maarif Nezaretine ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetine gönderilen tahrirat/tezkire zeylinde Rodos Kalesi’nin taşradan gelen yazı ve müracaatlar üzerine yıkılamayacağını bildirmiştir. “Adalarda hedmi mukarrer kılaa-yı atika meyanında Rodos Kalesi’nin de dahil olduğu mesmuaları olduğundan ve bunun ahali-i mahalliyeye ne gibi bir tesir hasıl ettiğinden bahisle bazı ifadeyi havi müteaddit imza ile Rodos merkezinden çekilen telgrafname ile ol bâbda sebk eden tebliğ-i sâmiye cevaben mezkur kılaanın asâr-ı atikadan olması hasebiyle hedm ve fûruht edilmeyerek haliyle muhafazası münasip olacağına dair Harbiye Nezaret-i Celilesinden takdim olunan tezkirenin gönderildiği beyanıyla iktizasının ifasıyla lüzumu cevaben” (DH. İD. 00086.00012.016.001)

Halep Vilayeti

24 Mayıs 1911 tarihli Harbiye Nezareti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen tezkire cevabında Birecik Kalesi’nin yıkılması hakkındaki görüşünü Beşinci Ordu-yu Hümayun’a yazıyla bildirildiğini ifade etmektedir. Kale ve surlar hakkındaki görüşünde, kale ve surların korunmasına gerek olmadığını, bunlardan yalnız muteber olanları bir tarihi yadigâr olarak korunması gerektiğini ifade etmektedir. “..... Esasen bil-cümle kılaa-yı atika surlarının muhafazası muktezi olmayıp bunlardan yalnız asâr-ı atika-yı mutebereden bir yadigâr-ı tarihi olanların temin-i muhafazaları, kılaa-yı atikanın ilgası hakkında vâki olan arz ve istizan üzerine şeref-südur buyrulan irade-i seniyyeyi mübelliğ evvelce şeref-vârid olan fi 3 Mart sene 326 (16 Mart 1910) ve 26 numaralı tezkire-i sâmi-i sadaretpenahi mahreç olmasıyla tezkire-i mezkûrenin bir sureti leffen irsal kılınmış kılaa-yı atikanın ekserisi Birecik Kalesi gibi hiçbir kıymet-i sınaiyeyi haiz olmayıp bulundukları şehir kasabalarının tevsi’ ve imarına mâni, adi yıkık surlardan ibaret bulunmuş olmakla” (DH. İD. 00086.00012.061.001)

3 Temmuz 1911 tarihli Maarif Nezareti’nin Dahiliye Nezareti’ne verdiği tezkire cevabında Birecik Kalesi’ndeki kitabelerin ayrıntılı bilgilerini dile getirerek tarihi öneminden dolayı, Müze-i Hümayun tarafından yıktırılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. “..... Kıymet-i tarihiyeden âri addiyle mahallince hedmi istenilen Birecik Kalesi’nin suret-i inşasına dair duvarlarında altı yüz yetmiş altı sene-i hicriyesiyle müverrih olarak mülûk-ü Mısriye’den Sultan Bereket Han’ın ve yedi yüz tarihlerinde mülûk-ü Mısriye’den Sultan Muhammed’in ve yedi yüz seksen yedi ve seksen sekiz tarihlerinde Sultan Kayıtbay’ın iki adet ve yine sultan müşarünileyhin tarihsiz olarak iki adet kitabeleri ile diğer birçok

kitabeler ve tesavir bulunduğundan ve tarih-i İslam için ne derece mühim bir bina olduğunu göstermek üzere yazılarla müzeyyen kale kapılarından birinin fotoğrafı gönderildiğinden bahisle işbu tarihi kalenin muhafazası elzem olduğu ve zaten bu gibi mefahir-i milliyemizden olan aşarın muhafazası lüzumu, mevcut asâr-ı atıka nizamnamesiyle de müeyyit bulunduğu cihetle bunun hedmi tarafına gidilmesi caiz olamayacağı bilmuhabere cevaben Müze-i Hümayun Müdüriyeti'nden bildirimiş” (DH. İD. 00086.00012.063.001)

Selanik Vilayeti

29 Ocak 1911 tarihli Müze-i Hümayun'un Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda Selanik surlarının yıkıldığına dair haberler alındığı, Asâr-ı Atıka Nizamnamesi gereği bunun yasak olduğu belirtilerek bu konuda tedbir alınması gerektiği tüm vilayetlere bildirildiği dile getirilmektedir: “..... Memalik-i Osmaniye'de bulunan bilumum surların ve emsali asâr-ı atıkanın hedm ve tahribine meydan bırakılması caiz olmayıp muhafazaları muktezi olduğuna ve bir takım yerlerde muğayir-i nizam tahribatına meydan verilecek ve su-i misal gösterilecek olur ise bilahere bunun önünü almak kesb-i müşkilat edeceğine binaen bu bâbda şimdiden tedabir-i lazımenin ittihazıyla vilâyâta tebligat-ı te'kide ve müessire ifası hususunun.....” (MF. MKT.01165.00084.004.001) Bu yazı üzerine 2 Şubat 1911 tarihli Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tezkere cevabında Selanik surlarının yıktırılmakta olduğuna dair haberler alındığı, Asâr-ı Atıka Nizamnamesi gereğince Osmanlı ülkesindeki tüm surların yıktırılmasının yasak olduğu, bu yolda su-i misal olabilecek bir durum ortaya çıktığında bir daha önünün alınamayacağı Müze-i Hümayun'un ikazı üzeri bildirilmektedir. “..... Selanik surlarının hedm edilmekte olduğu istihbar kılındığından ve Asâr-ı Atıka Nizamnamesi mucebince Memalik-i Osmaniye'de bil-umum surların ve emsali asâr-ı atıkanın hedm ve tahribine meydan verilmesi caiz olmayıp bir takım yerlerde bu suretle muğayir-i nizam tahribâta meydan verilecek su-i misal gösterilecek olur ise bil-ahere bunun önünü almak kesb-i müşkilât edeceğinden bahisle bu bâbda şimdiden tedabir-i lazımenin ittihazıyla vilâyâta tebligat-ı e'kide ve müessire ifası Müze-i Hümayun müdüriyetinden bildirilmiş olmakla icra-yı icabına” (DH.İD. 00086.00012.041.001)

İstanbul

Kurumlar arası yazışmalarda şehir surlarının hangilerinin korunacağına örnek olarak hep İstanbul surların somut bir örnek olarak sunulmaktadır. İstanbul surlarının incelenen bu dönem tarihi itibarıyla korunması gerektiği üzerinde hem fikir olunmuştur. Dolayısıyla İstanbul surlarında meydana gelecek bir tahribatın veya kendinden yıkılmanın gerçekleşmesi üzerine derhal eskisi gibi yeniden inşa edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu konuda daha Meşrutiyet'ten evvel, 27 Haziran 1907 tarihli Müze-i Hümayun'dan Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda, Yedikule İstasyonunun yakınındaki Narlı Kapı civarında sur duvarlarından bir parçanın yıkılması üzerine, Şimendifer Kumpanyası tarafından ve Rumeli Demiryolları Müdüriyeti marifetiyle yeniden inşasına başlandığı belirtilerek bu inşa işinin Asâr-ı Atıka Nizamnamesi mucebince yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. (MF.MKT.01003.00059.001.001)

6 Aralık 1911 tarihli Müze-i Hümayun'un Maarif Nezareti'ne gönderdiği oldukça geniş yazıda Meşrutiyet sonrası kalelerin durumu hakkında takip edilen süreç özetlenmektedir. Bu sırada İstanbul surlarının bile hedmi gündeme geldiği ve Müze-i Hümayun müdüriyeti tarafından engellendiği belirtilmektedir. (MF.MKT.01177.00006.002.002)

Yukarıda da belirtilen bu geniş yazıda kale ve surlarla ilgili süreçleri, mahalli idarelerin bunları yıkmak istemelerindeki gerekçelerin dayanaklarının geçersizlikleri, ülkedeki İslam öncesi ve hatta İslam sonrası eski eserlerin tahribatlarının engellenmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu konuda “muhafaza-i abidât” hakkında yeni bir kanuna ihtiyaç olduğu belirtilmektedir.

Bu geniş yazıda ele alan konulara bakıldığında eski eserlerin korunması veya yıkılacak kısımlar ile ilgili komisyonun ne şekilde görev alacağı belirtildiği halde bu programa aykırı yıkım işleri vuku bulduğu belirtilmektedir: “..... gerek İstanbul ve gerek vilâyâtta bilaperva hedmiyâta devam oluna gelmekte bulunduğu ve ezcümle Trablusşam, Bursa, Kütahya, Birecik, İznik, Silivri ve Cezayir-i Bahr-i Sefid'de bazı surlar ve Antalya surları ve Fatih Sultan Mehmet hazretlerinin asârından Selanik'te Beyazkule tarafındaki sur ile Bitlis Kalesi ve Diyarbekir surlarının Mardin Kapısındaki mühim bir kulenin hedmine teşebbüs edildiği ve dahi Bitlis surlarının hedmi için taraf-ı hükümetten beş yüz lira tahsisat verildiği” dile getirilerek bu konuda bir program tanzim olununcaya kadar her türlü yıkımın yasaklandığı, devam eden yıkımların durdurulması gerektiği belirtilmektedir. Müze-i Hümayun idaresi en baştan beri, Asâr-ı Atıka Nizamnamesinin beşinci maddesi gereği bu türlü eserlerin yıkılmasına hep karşı çıkmaktadır.

Kale ve surları üç grupta toplayarak (şehirleri kuşatan surlar, şehir haricinde veya içindeki kaleler ve şehrin biraz dışında veya yüksekinde bulunan kaleler) en ziyade yıkmak istenen kale ve surların şehirleri kuşatan surlar olduğu belirtilir. Bu surların yerel yönetimlerce yıkmak istenmesindeki gerekçeleri askeri açıdan artık önemlerinin kalmaması, şehrin gelişmesine engel olması, sağlık açısından sakıncalı olması, yıkılan kale ve sur duvarlarının yerleşim

yerlerine zarar vermesi şeklinde sıralanır. Bu gerekçelere karşı Müze-i Hümayun ilk önce bu yapıların tarihi önemi olduğu, birçoğunun bünyesinde mimari nakışlar, kitabeler bulunduğu, hatta bulunmasa bile inşa tarzları ve planlarının önemli olduğu, milli mefahirden oldukları dile getirilmektedir. Daha sonra diğer gerekçelerin geçersizlikleri sıralanır: şehrin genişlemesi meselesi için şehirlerin surların dışında gelişebilecek arazileri bulunduğu hatta Avrupa’da böyle yapıldığı, hıfzıssıhha noktasında sokakların genişletilmesi ve lağım ve mecraların inşası her yerde temin edilebildiği, yıkılmakta olan kısımlara gelince buraların tamir edilebildiği, bir kısmının tayyedilebildiği vurgulanmaktadır. En sonunda gerek İslam öncesi gerekse İslam sonrası eserlerin bile tahrip olduğu dolayısıyla “muhafaza-i abidât” hususunda yeni bir kanun düzenlenmesine ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir. (MF.MKT.01177.00006.002.002)

Merkezi İdarenin Kendi Birimleri Arasındaki Yazışmalarda Şehir Surları ve Kaleler

19 Mart 1910 tarihli Dâhiliye Nezareti’nden bütün valilik ve livalara gönderilen kale ve surlar hakkında uygulanacak genel hükümleri içeren yazısında, ordunun boşalttığı kale ve surların hangilerinin korunup hangilerinin kaldırılacağına sınırlarını belirlemektedir. “Memalik-i Osmaniye’nin dahil ve sahiliyle adalarında mevcut olan ve ehemmiyeti itibariyle sıraya konulan bazı mevaki-i mühimmedeki istihkâmât ibka ve bir takımının icabına göre tamirât ve ahkâmâtına yeniden inşaatına itina edilip fakat hiçbir kıymet-i askeriye ve asâr-ı kadime nokta-i nazarından ehemmiyeti haiz olmayan hususıyla zaman-ı inşaların esliha derece-i tesirât ve tahribâtına göre inşa edilmiş olmalarıyla şimdiki esliha-yı nâriye karşı bir tesir icra edememekle beraber bunların kale namı altında bulunması hasebiyle kale topçu taburları ikamesi ve vesail-i muhtelif ile top endahatı yüzünden hayli masraf ihtiyarına sebep veren esvar ve kılaanın şeriat-ı mukarrere dahilinde ref’ ilgası yalnız İstanbul surları misüllü asâr-ı mutebere-i atıkadan bulunup bir yadigar-ı tarihi muhafazaları icab eden mahallerin tefriki Maarif Nezaret-i Celilesiyle Müze-i Hümayun idaresine ait olduğundan o gibi yerlerin evvel emirde bil-muhabere kıymet-i tarihiyesi tayin ve hüsn-ü surette muhafazaları temin kılınmış ve hususât-ı mukarrereden bazı akşamının ... icraiyesi ordu ve fırka-i müstakile kumandanlıklarıyla vilayet valilerinin salahiyetlerine metruk olup bunun için teşekkül edecek heyetlerde vilayet maarif müdürlerinin de bulundurulması ve fûruht komisyonlarında yalnız mahallerinin en büyük rütbeli askeri memurları bulundurulup muamelât-ı bey’ ve şirânın Maliye Nezaret-i Celilesine terk edilmesi hususlarına Meclis-i Mahsus-u Vükela kararıyla ... irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi şeref müteallik buyrulurak ... müteallakaya icra-yı tebliğât olduğu ba-tezkire-i sâmiye izbar buyrulmakla mucbince icra-yı icabını tamimen tebliğ olunur efendim.” (DH. İD. 00086.00012.006.001)

14 Mayıs 1910 tarihli Harbiye Nezareti’nin Sadaret’e gönderdiği tezkere cevabında bu konuya değinip kendi çözüm önerilerini sunmaktadır. Buna göre gerekli kalelerdeki askeri birliklerin boşaltıldığı dolayısıyla bu yerlerin askerlerin korumasına gerek kalmadığı, askeri açıdan önemi olan yerlerin kışla ve depo olarak kullanımının sürdüğü, asâr-ı atıkadan olanların Maarif Nezaretince korunması gerektiği, Akdeniz ve Ege adalarında yıkılması veya satılması mahzurlu görülen eski kalelerin jandarma tarafından korunacağı uygun görüldüğü belirtilmektedir. (DH.İD. 00086.00012.014.001).

10 Eylül 1910 tarihinde Dâhiliye Nezareti’nden Harbiye Nezareti’ne gönderilen yazıda tarihi hiçbir kıymeti kalmayan, asâr-ı atika noktasından bir önemi bulunmayan kale ve surların ref’ ve ilgasını (ortadan kaldırılması) padişahın da onayladığı, bu yolda emrin bütün vilayetlere gönderildiği belirtilmektedir. Bütün kale ve eski istihkâmaların fesh edilip Maliye Nezareti’ne terk edilmesi, bu durumun Birinci Ordu’nun iş’arı ile bu yerlerin ilgasının bir mahzuru bulunmadığı, ancak ortadan kaldırılmasının ne şekilde olacağının açıklanmadığı dile getirilmektedir. (DH. İD. 00086.00012.029.001)

29 Mayıs 1910 tarihli Maarif Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazıda şehir surları ve kalelerin yıkılması hususunda, kale ve surların hangilerinin yıkılıp hangilerinin korunacağı meselesinin Müze-i Hümayun ve Maarif Nezareti’ne ait olduğu, Konya Valiliği üzerinden alınan Antalya surlarının yıkılması işleminin durdurulması gerektiği, oradan gönderilen gerekçelerin asâr-ı atika nizamnamesine göre caiz olmadığı belirtilmektedir. “..... yalnız İstanbul surları misüllü asâr-ı mutebere-i atıkadan bulunup bir yadigâr-ı tarihi makamında muhafazaları icab eden mahallerin tefriki nezaret-i acizi ile müze-i hümayun idaresine ait olduğundan o gibi yerlerin evvel emirde bilmeceburiye kıymet-i tarihiyesi tayin ve hüsn-ü surette muhafazaları temin kılınması hususâtına ve bu evsafi haiz olmayanların suret-i hedm ve ref’ ve şirâsına dair ittihaz olunan mukarrerât Meclis-i Mahsus-u Vükela kararıyla irade-i seniyye-i cenab-ı padişahiye iktiran ettiği 3 Mart 326 tarih ve dört numaralı tezkire-i sâmiye ile nezaret-i acizime tebliğ edilmiş idi. Ehemmiyet-i kadime-i tarihiyesi derkâr olan Antalya surunun hedm ve tahrip edilmekte olduğu istihbar kılındığından gerek asâr-ı atika nizamnamesinin mevadd-ı mahsusuna gerek hükümetçe müttehiz mukarrerâta mugayir olan şu halin men’iyle keyfiyetin inbası hakkında Konya Vilayet-i aliyesine sebk edilen iş’ara cevaben bu defa alınan tahrirâtta mezkur surun meclis-i umumi-i vilayetten gösterilmiş lüzuma mebni nezaret-i celilelerinin tebligatı üzerine

hedmine mübaşeret edilmediği bildirilmiş ise de asâr-ı atika nizamnamesine ve hükümetin mukarrerât-ı ahiresine mugayir olarak salîfûzzîkîr surun hedmi hakkındaki teklifin kâbil-i terviç olmadığı Müze-i Osmani Müdüriyeti'nden ifade kılınmış olmasına nazaran mezkur surun müze idaresince hüsn-ü surette muhafazası icab eden mahaller meyanında tefrik edildiği anlaşılmakla men'-i hedmi hakkında vilayet-i müşarûnileyhaya serian tebligât-ı mukteziye ifa ve neticenin inbası hususuna” (DH. ID. 00086.00012.022.001)

Bütün bunların yanında merkezi idarenin yıkımına onay verdiği surlar da vardır. Aslında yıkım ile ilgili bir “Füruht Komisyonu”nun kurulmasını bu komisyonda vilayet maarif müdürlerinin de (Müze-i Hümayun Maarif Nezareti'ne bağlı olduğu için bu maarif müdürü bir noktada müze-i hümayunu temsil etmektedir) bulundurulmasını, her yönetim yerinin en büyük rütbeli askeri memurlarının da yer almasını öngörmektedir. Bu heyetin riyasetinde yıkımı kararlaştırılan yerlerin satış işlemleri, buradan elde edilen gelirin hazineye terk edilmesi Meslis-i Mahsusa tarafından da kabul edilmiştir. (DH.ID.00086.00012.066.001) Daha sonra bu komisyon için yıkımına veya korunmasına karar verilen sur, kale ve burçlar için bir program yapılması kararlaştırılmıştır. (DH.MUİ.00151.00074.001.001)

Yerel yönetimlerden mevcut kale, burç ve surların korunması noktasında hassasiyet gösteren idareciler de vardır. Bunlara örnek olarak Kütahya en dikkat çekici olanıdır. 23 Nisan 1911 tarihli Dahiliye Nezareti'nin Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Kütahya Kalesi'nin tamiratına ve 11 Mayıs 1944 tarihli Maaliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafnamede gerekli işlemlerin yapılması kararlaştırılmıştır. (MF.MKT.01165.00084.006.001 ve MF.MKT.01165.00084.007.002)

Yerel yöneticilerin eski eserlere gösterdikleri önem ve hassasiyetin bir başka örneği de Edirne Vilayeti'dir. 29 Ağustos 1912 tarihli vilayetten Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda Muhafaza-i Âbidât Nizamnamesi'nin nüshalarının çoğaltılarak kendilerine gönderilmesi talep edilmektedir. (MF.MKT.01204.00071.004.001). Ancak bu iki örnek, ülkede eski eserlerin korunmasında genel bir hassasiyetin oluştuğunu göstermekten çok yerel yöneticilerin şahıslarıyla ilgili özel bir hassasiyeti gibi duruyor.

Sonuç

Modern çağlara gelindiğinde şehirlerin kimliklerini oluşturan eski eserlerin korunması, yapının kendi bünyesinde bulundurduğu işlevselliğin önüne geçerek, tarihi kimliği ve hafızayı koruyan, bünyesinde taşıyan bir belge niteliğine bürünmüştür. Savaş ve doğal afetler gibi insanın önüne geçemediği yıkımların haricinde, tarihi yapıların bizzat insanın çeşitli gerekçelerle yıkmaya teşebbüs etmesi dünyanın her yerinde rastlanan bir durumdur. Tarihi yapılar genelde fonksiyonları devam ettiği müddetçe kimi zaman çok müdahale etmeden, kimi zaman yapıyı o anki ihtiyaca göre esaslı bir dönüşümden geçiren tamiratlarla ele alınmıştır. Şehir surları özellikle Avrupa'da sanayi inkılabı sonrası şehirlerin büyümelerine paralel olarak büyük oranda gereksiz olduğu, şehrin büyümesine engel olduğu gerekçeleriyle büyük oranda yıkılmıştır. Sanayileşme Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçen süreçte geç geldiği için ülkemizdeki şehir surları Avrupa'ya göre daha fazla ayakta kalabilmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'da kalan şehir surlarının eski eser ve korunması gereken eser olarak kabul edilmesinden sonra korunmaya alınmıştır ki bu dönemde Osmanlı Devleti'ndeki Diyarbakir, Antalya, Kudüs, Selanik, İstanbul gibi şehirlerin surlarının önemli bir kısmı sağlam bulunmaktaydı. Surların sağlam olarak gelmesinde bu surların kullanılabilir kısımlarının başta askeriye olmak üzere diğer kurum ve kişilerce özellikle depo olarak kullanılmasının etkisi vardır. II. Meşrutiyet sonrası alınan karar gereği şehir surlarının, kale ve burçlarının askeriye tarafından boşaltılması kararı neticesinde bu surların ne olacağı hem yerel idareler hem de merkezi idare tarafından esaslı bir şekilde ele alınmıştır. Yerel idarelerin veya genel olarak taşranın sur, burç ve kalelerin yıkılmasından yana tavır koymaktadır. Böyle bir tavrı kendilerinde haklı gören sebepler şöyle sıralanabilir:

- Hiçbir işe yaramadığı, şehrin letafetini ihlal ettiği, hava akımını engellediği, kamu sağlığı açısından zorluk yaşattığı, imar, altyapı, şehrin büyümesi gibi terakkiyata engel olduğu, pek çok yerlerinin harap olduğu deprem gibi doğal olaylarda tehlike oluşturduğu, düşen taş parçalarının insan ve mala zarar verdiği dolayısıyla yıkılması gerektiği

- Elde edilen arsa ve taşlarla veya bunların gelirleriyle yeni kamu binaları, cadde, rıhtım ve liman gibi yapıların inşa edilebileceği, sur, kale ve burç duvarlarının hazır taş malzeme olarak görüldüğü

- Askeriyece ve yeni savaş teknikleri açısından artık bir öneminin kalmadığı

- “kılaa-yı hakaniyeden” (Osmanlı sultanları tarafından) olmayıp önceki çağlardan kalma köhne duvarlar olduğu

Bu gerekçelere rağmen merkezi idarenin bu tür duvarların yıkılmasına onay vermemesi veya vermeye yanaşmaması üzerine yerel idarenin yıkılması istenmeyen bölümler olabileceği ve yerel idarenin de bunları göz önünde bulundurabileceği belirtilen durumlar da vardır. Bunlar:

- Gerçekten “asâr-ı atika”dan olanların, “hatıra-i tarihiyeyi” haiz olanların korunacağı

- Sanat ve tarihi bakımdan kıymeti olan bölümlerin, milli mefahirden olan kısımların korunacağı

- Memleketin müzeyyenâtı ve mefahirinden sayılan tarihi ve nefis bir takım harabeler olduğu

Yerel idarenin bu taleplerine merkezi idarenin kafası biraz karışık gibi durmaktadır. Müze-i Hümayun'un bakışı kesin ve net olmakla beraber diğer bakanlıklar (maliye, nafia, harbiye, maarif, dahiliye) ve sadaret mahalli yönetimlerin isteklerine meyilli gibidir. Müze-i Hümayun bağlı bulunduğu Maarif Nezareti vasıtasıyla kendine gelen bütün yıkım görüşlerine karşı çıkmış, sur, kale ve burçların tarihi özelliklerine göre korunmasından yana olmuştur. Bu kurumun bu konulardaki hassasiyeti günümüze kadar gelen pek çok tarihi şehrin sur, kale ve burçlarının korunmasında önemli yeri vardır. Yine Müze-i Hümayun'un ön ayak olduğu ve tarihi yapıların korunmasında önemli kurumsal yapıların oluşturulduğu âsâr-ı atika nizamnameleri, muhafaza-i abidât nizamnameleri önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bu nizamnamelerle yöneticilerin ve kurumların nasıl hareket edeceklerinin çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Merkezi idarenin korunmasından yana olduğu kale, sur ve burçlar hakkında tarihi önem atfettiği belli hususlar özellikle dikkat çekmektedir. Başta Müze-i Hümayun olmak üzere korunmasından yana tavır alınmalarda genel geçer gerekçeler ise şunlardır:

- Korunması gerekli görülen surların "İstanbul surları misüllü" olması yani İstanbul surları gibi tarihi ve milli bir öneminin olması gerektiği
- Askeriyece hiçbir önemi kalmasa bile "asâr-ı atika ve tarihiye" noktasından önemi olduğu, milli mefahirden olan bu gibi yapıların tahrip edilemeyeceği
- "Yadigâr-ı tarihi" yani tarihi bir yadigâr/hatıra niteliği taşıdığı, dolayısıyla Osmanlı ülkesindeki kalelerin hepsinin tarihi önemi olduğu
- Taşrada bu işlemlere bakan komisyonun tarihi kıymeti haiz ve eski eserlerden (asâr-ı atika) sayılan yerleri ayıracağı, tamirine çalışacağı, milli mefahirden sayılan bu gibi yerlerin yıkılamayacağı
- Vilayetlerde haberli habersiz tüm yıkımların durdurulması gerektiği, bu işlerin yürütülmesi için bir komisyonun kurulacağı ve bir programın hazırlanacağı
- Surlar ve burçlar üzerindeki nakışların, kitabelerin ve yazıların tarihi önemi olduğu

Bütün bu gelişmelerden ayrı olarak yukarıda da değinildiği üzere Kütahya ve Edirne örneğinde olduğu üzere daha çok şahısların kendi özel hassasiyetleri gibi duran korumacı tavırlar da söz konusu olmuştur. Bütün bu yazışmaların neticesinde kale, sur ve burçların boşaltıldıktan sonra ne şekilde ele alınacağına dair asâr-ı atika ve muhafaza-i âbidât nizamnameleri çıkarılmış, yıkılması gerekli görülen yerler için Furuht Komisyonu önerilmiştir. Dolayısıyla günümüzde mevcut şehir sur, burç ve kalelerinin korunabilenleri cumhuriyet dönemine aktarılmıştır.

Kaynakça

- Afyoncu, Erhan. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2019/11/24/istanbulun-surlarini-satilmaktan-muzeciler-kurtardi> (Erişim Tarihi 10.3.2020).
- Donuk, Abdülkadir. Balık: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), 1992.
- Esin, Emel. Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu: Kabala Yayınevi, 2006.
- Han, Ayhan. İstanbul'un Kara Surları ve Hendek Bostanları Üzerine Tarih Araştırmaları Raporu, <https://www.arkeologlardenegist.org/assess/images/hendek%20bostanlar-rapor%20AH%20YO.pdf> (Erişim Tarihi 10.3.2020).
- Kula, Sedat ve Çatar, Bekir. Mashlow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki, Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, VI, 12, 2015, 193-197.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. Şehir: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), 2010.
- Özcan, Koray. Erken Dönem Anadolu Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekân Ögeleri: Bilig, 55, Güz 2010, 193-197.
- Özcan, Koray ve Yenen, Yenen. Anadolu Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyıl Başından XIII. Yüzyıl Sonuna Dek): Megaron Dergisi, X, 2, 2010.
- Tan, Burcu. Kent Surlarının Kent Dokusu ve Kentsel Yaşamla Etkisi: Galata Kent Surları Örneği, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Tan, Burcu. Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri - TAY Projesi, (Erişim 9.03.2020).
- <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44427/hattusa-bogazkoy--hitit-baskenti-corum.html>, (Erişim 9.3.2020)
- Tekkanat, Semiha Sultan ve Türkmen, Seda Nur. Tarih Boyunca Kent Formlarının Biçimleniş Üzerine Bir İnceleme: Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, X, 4, 2018.

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA)
Dâhiliye İdare (DH. İD)

Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye Kalemî (DH. MUİ)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT)

DH. İD.00086.00012.062.001
DH. İD. 00086.00012. 030.001
DH. İD. 00086.00012.044.001
DH. İD. 00086.00012.035.001
DH. İD. 00086.00012.093.001
DH. İD. 00086.00012.004.001
DH. İD.00086.00012.009.001
DH. İD. 00086.00012.012.001
DH. İD. 00086.00012.052.01
DH. İD. 00086.0012.053.001
DH. İD. 00086.00012.057.001
DH. İD. 00086.00012.078.001
DH. İD.00086.00012.066.001
DH. İD. 00086.00012.068.001
DH. İD. 00086.00012.072.001
DH. İD. 00086.00012.080.001
DH. İD. 00086.00012.010.001
DH. İD. 00086.00012.087.001
DH. İD. 00086.00012.002.001
DH. İD. 00086.00012.024.01
DH. İD. 00086.00012.021.001
DH. İD. 00086.00012.095.001
DH. İD. 00086.00012.026.001
DH. İD. 00086.00012.027.001
DH. İD. 00086.00012.032.001
DH. İD. 00086.00012.033.001
DH. İD. 00028.1.00005.001
DH. İD. 00086.00012.039.001
DH. İD. 00086.00012.038.01
DH. İD. 00086.00012.043.001
DH. İD.00086.0012.047.001
DH. İD. 00086.00012.037.001
DH. İD. 00086.00012.059.001
DH. İD.00086.00012.083.001
DH. İD. 00086.00012.083.001

DH. İD.00086.00012.084.001
DH. İD. 00086.00012. 085.001
DH. İD. 00086.00012.019.001
DH. İD. 00086.00012.016.001
DH. İD. 00086.00012.061.001
DH. İD. 00086.00012.063.001
DH. İD. 00086.00012.041.001
DH. İD. 00086.00012.006.001
DH. İD. 00086.00012.014.001
DH. İD. 00086.00012.029.001
DH. İD. 00086.00012.022.001
DH. İD.00086.00012.066.001
DH. MUİ. 00025.2.00001.002.001
DH. MUİ. 00025.2.00001.004.001
DH. MUİ. 00085.00064.007.001
DH. MUİ.00085.00064.006.001
DH. MUİ. 00085.00064.008.001
DH. MUİ. 00085.00064.003.001
DH. MUİ. 00085.00064.005.001
DH. MUİ.00085.00064.004.001
DH. MUİ.00085.00064.005.001
DH. MUİ. 00151.00074.001.001
DH. MUİ.00151.00074.001.001
MF. MKT.01177.00006.002.002
MF. MKT. 01204.00071.004.001
MF. MKT.01089.00034.001.001
MF. MKT.01089.00034.002.002
MF. MKT. 01165.00084.001.001
MF. MKT. 01165.00084.002.002
MF. MKT. 01165.00084.006.001
MF. MKT. 01165.00084.007.002
MF. MKT.01173.00081.001.001
MF. MKT.01165.00084.004.001
MF. MKT.01003.00059.001.001
MF. MKT.01177.00006.002.002
MF. MKT.01177.00006.002.002
MF. MKT.01165.00084.006.001
MF. MKT.01165.00084.007.002
MF. MKT.01204.00071.004.001

THE CITY WALLS IN THE OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS AFTER THE SECOND CONSTITUTION

Mehmet Nuhoğlu

ABSTRACT

After moving to settled life, it is one of the most effective security elements that humanity has found, surrounded by a wall to ensure the security of the settlement. Contrary to popular belief, the surrounding of cities with walls is not an easy feed against enemies. In the pre-war technology of firearms, a solid fortification wall or system has always made the cities and its contents advantageous to their enemies. The development of firearms from the 15th century caused the city walls to lose their functions gradually. The weapon technology developed by the Industrial Revolution in the modern period rendered the city walls completely dysfunctional. The destruction of the city walls has come to the fore due to the loss of their function and the absence of plastic elements in prestigious public buildings. Most of the city walls in Europe were removed during the industrialization process. Being late in industrialization and using it for military purposes until the 2nd Constitutional Period brought the walls, castles and towers of many cities in the Ottoman country to the beginning of the 20th century. After the declaration of the 2nd Constitutional Monarchy, upon the decision to evacuate these structures, it raised the question of what would be the city walls, castles and towers and became the subject of correspondence between the Ottoman bureaucracy. Local administrators see these walls as ready-made stone materials and new land resources that they can use in public works and seek permission from the central administration on this path. The Muze-i Hümayun opposed these demands, since they are historical and national artifacts and are historical souvenirs.

Keywords: City walls, ruins, architecture, art